

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

AGNĖ SKAPARAITĖ

Istorijos specialybės

IV kurso studentė

ŠIAULIŲ „GUBERNIJA“ KNYGNEŠIŲ SAJŪDYJE

Bakalauro darbas

Mokslinė vadovė prof. dr. Rita Regina Trimonienė

Darbas originalus – Agnė Skaparaitė

(.....)

Šiauliai,

2014

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR JŲ APTARIMAS	11
1.1 Šiaulių „Gubernija“	11
1.2 Knygnešių sąjūdis.....	11
1.3 Spaudos draudimas	12
1.4 Nelegalioji spauda	13
2. NELEGALIOSIOS SPAUDOS ANALIZĖ 1864 – 1904 METŲ LAIKOTARPYJE	14
2.1 Šiaulių knygnešiai laikraščio <i>Aušra</i> (1883 – 1886) duomenimis.....	15
2.2 Šiaulių knygnešiai laikraščio <i>Varpas</i> (1889 – 1904) duomenimis.....	16
2.3 Šiaulių knygnešiai laikraščio <i>Ūkininkas</i> (1890 – 1904) duomenimis	21
2.4 Nelegalios spaudos slėpimas Šiaulių „Gubernijoje“	24
3. Šiaulių „Gubernija“ Šiaulių mieste	27
3.1 Šiaulių miestas ir jos pramonė XIX a. viduryje – XX a. pradžioje	27
3.2 Šiaulių „Gubernija“ – miesto pramonės dalis	28
3.3 Grafo V. Zubovo reikšmė Šiaulių miestui	30
4. ŠIAULIŲ „GUBERNIJOS“ KNYGNEŠIAI IR JŲ VEIKLA	34
4.1 Jono Ambrozaičio (Šiaulių Dėdės) veikla	34
4.2 Antano Povyliaus veikla	36
IŠVADOS.....	41
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	43
ŠIAULIŲ „GUBERNIJA“ KNYGNEŠIŲ SAJŪDYJE (Santrauka)	48
ŠIAULIAI „GUBERNIJA“ DURING THE MOVEMENT OF BOOK SMUGGLERS (Summary)	49

IVADAS

Temos aptarimas.

XIX a. į pasaulio istoriją įėjo, kaip ilgasis amžius. Jo pradžia yra siejama su Didžiąja Prancūzijos revoliucija 1789 m., ir kuris baigiasi su Pirmuoju pasauliniu karu. Šioje epochoje vykusią modernizaciją galima laikyti tuo žingsniu, kuris atvedė į šiuolaikinio pasaulio susiformavimą. Konservatyvumą pakeitė liberalumas, todėl inovatyvumas pradėtas laikyti vertybe. Šiuo laikotarpiu užsimezgė romantizmas, vyko pramoninė revoliucija, todėl XIX a. svarbus buvo ir feodalinės santvarkos žlugimu – pasikeitė tarpusavio visuomenės ir valstybės santykis.

Tuo tarpu XIX a. Lietuvos, kaip politinio ir administracinio vieneto, Europoje apskritai nebuvo. Po trijų įvykusių Abiejų Tautos Respublikos (ATR) padalijimų, didesnė dalis buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) žemės atiteko Rusijos imperijai. Vis dėlto vienas svarbiausių reiškinių buvo tas, jog XIX a. II pusėje visuomenė pradėjo kalbėti apie etninę Lietuvą ir galvoti apie savo valstybės sukūrimą nebegrįžtant prie unijų. Rusijos imperijos administracija iš buvusios LDK prijungtų žemių sudarė gubernijas, kurių skaičius ar pavadinimai neretai keitėsi, tačiau vis dėlto nusistovėjo šios: Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliovo gubernijos. Šiame bakalauro darbe daugiausiai bus susitelkiama į Kauno gubernijai priklausiusį Šiaulių miestą.

Šiaulių Ekonomija (toliau – ŠE) 1795 m. Jekaterinos II buvo dovanojimo aktu perduota valdyti Platonui Zubovui (1767 – 1822 m.), tačiau greitai miestas buvo išskirtas iš jo valdų ir patvirtintas valstybiniu apskrities miestu. Nuo to laiko Šiauliai, nors ir ne kartą keitėsi Lietuvos administracinis ir teritorinis suskirstymas, 1843 m. galiausiai tapo Kauno gubernijos dalimi. Bakalauro darbe minima Šiaulių „Gubernija“, savo pavadinimo istorija, siejama su pertvarkomis, vykusiomis 1768 m. Tuo metu ŠE padalinus į keturias gubernijas, siekiant padidinti įplaukas į biudžetą ir įkūrus būtent Šiaulių gubernijoje ŠE administraciją, šis gubernijos pavadinimas buvo toks gajus, jog išliko iki šių dienų.

Bakalauro darbo dėmesio centre – spaudos draudimas, trukęs nuo 1864 iki 1904 m., buvęs svarbiu lietuvių kultūros kūrimosi priežastimi bei tautinio formavimosi paskata. Šis laikotarpis sulaukė daug istorikų, o kartu ir kultūros tyrinėtojų dėmesio. Uždraudus bet kokią literatūrą lotyniškais bei gotiškais (kuriais naudojosi prūsai) rašmenimis buvo tikimasi suformuoti naują kartą, kuri bus išauginta „rusų pradų atkūrimo“ programa. Šiame darbe žvilgsnis bus sukoncentruotas į socialinę prizmę: kas skatino ir kartu leido formuotis knygnešių sąjūdžiui, ypatingai tame, kuris susiformavo Šiaulių „Gubernijos“ dvare.

Istoriografija.

Istoriografijoje XIX a. yra ypatingas laikotarpis. Tai modernėjimo, kultūros augimo ir vystimosi laikotarpis, kada formavosi tautiškumo samprata. Tuo metu Lietuvos padėtis ir vystimasis buvo labai skirtingas lyginant su Prancūzija, Anglija bei kitomis vakarietiškomis šalimis, todėl istorikai, nagrinėję šį amžių daugelį klausimų nebuvo palietę, reikalingų visapusiškam to laikmečio gyvenimo suvokimui. Daugiausia tyrimų yra atlikta istorinių portretų rekonstrukcijai, lietuvių – lenkų – rusų santykių sampratai: nuo XIX a. iki šių dienų reikšmei nusakyti, taip pat žymiausiems sukilimams.

Tuo remiantis vienu svarbiausiu darbu tampa Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia¹. Išleista dar tik pirmoji dalis iš trijų – tai pati plačiausia XIX a. akademinė sintezė, kuri nagrinėja visus to laikmečio istorinius procesus, tuo pačiu dar ir nepaliestus kitų istorikų. Anot Rimanto Miknio, Lietuvos istorijos instituto (LII) direktoriaus² – šis darbas reikalingas, ne vien esminiam, bendram XIX a. suvokimui, bet ir naujų šaltinių įtraukimui. Atsižvelgiama į tai, kad daugelis ansktesnių tyrinėjimų yra pasenę, jog trūksta tyrimų nepaliestoms temoms. Naudojami tyrimai apima lietuvių, lenkų, rusų kalbomis parašyti straipsniai, knygos, disertacijos per 1862 – 2009 m. laikotarpį. Turint omenyje, jog XIX a. analizei bus skirtos dar dvi knygos³, pirmojoje dalyje temos aprėpiamos nuo tautiškumo kriterijų įvardijimo, teisinės santvarkos XIX a. iki moters padėties visuomenėje analizės. Knyga vertinga tuo, jog yra pasitelkiama socialinė istorija nagrinėjant Lietuvos bajorų, valstiečių istoriją, aptariamas miestiečių luomas bei darbininkų klasės radimasis. Nors šiame darbe nėra analizuojama naudota literatūra ir šaltiniai, bendram XIX a. suvokimui to pakanka, o literatūrą bakalauro darbo rengimui bus galima apžvelgti plačiau pagal Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių tematiką.

Taip pat rašant bakalauro darbą buvo remtasi knyga *Carų valdžioje, Lietuva XIX amžiuje*⁴. Šioje knygoje yra du dominantys skyriai: „Socialinių struktūrų raida“ bei „Kultūrų kryžkelės: savastis ir svetimybės“, kurie padeda labiau įsigilinti į XIX a. epochą bei vidinius Lietuvoje vykusius procesus, kurie iki šiol buvo mažiau tyrinėti ar aprašyti pernelyg viską ideologizuojant. XIX a. socialinė raida bei lietuviškos kultūros vystymasis esant Rusijos imperijos sudėtyje padeda plačiau pažvelgti į tuometinį gyvenimą, raidos procesus.

¹ Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R., *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, T. 8, 1 d., Vilnius, 2011.

² Rimantas Miknys, <http://www.istorija.lt/html/rmiknys.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-12-13].

³ *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: lėtas kelias į modernybę ir Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: laisvėjimo strategijos*.

⁴ Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje, Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996.

Kita labai svarbi knyga – monografija *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*⁵. Joje šaltiniai ir literatūra apima 1817 – 2001 m. laikotarpį, kurio dėmesio centre – knygos istorija. Tai labai plati tema, apimanti XIX a. knygotyriminkus, knygos leidybos ir gamybos istoriją. Kadangi šaltinių ir literatūros panaudota daug, ji sistemiškai išanalizuota. Vis dėlto aprašant Lietuvos padėtį, galbūt labiau išskiriama tik Vilniaus, Kauno gubernija, neakcentuojama atskirų juose esančių miestų. Nepaisant to, tai vertinga monografija, aprašanti spaudos vystymąsi XIX a. Naudojantis šios monografijos šaltinių ir literatūros sąrašu galima atsekti lokaliai vietovės spaudos istoriją, konkrečiau Šiaulių atvejį, ir ją nagrinėti lokaliu aspektu: lyginti su jau turimomis žiniomis bei ieškoti naujų tiriamų aspektų Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių sąjūdžio procesui analizuoti.

Kaip visada, kuomet tiriamuoju objektu tampa knygnešių sąjūdis, negalima praleisti Vytauto Merkio⁶ (1929 – 2012) darbų. Prie šių darbų vis grįžtama, kadangi tai reikšmingi knygnešių ir spaudos draudimo laikotarpio tyrimai. Nepaisant to, jog jie rašyti sovietmečiu, sovietinės propagandos nėra: metodologiniais tyrimais analizuojami marksistinės – lenininės klasikos veikalai. Darbuose kiek įmanoma laikytasi objektyvumo, remtasi gausiais dokumentiniais šaltiniais – dauguma jų, esantys Rusijos archyvuose. Iliustruojant spaudos gavimo – platinimo užfiksuotais duomenimis, sudaryti statistiniai duomenys, lentelės. Kadangi didesnis dėmesys skirtas apskritai Kauno gubernijai, duomenų apie Šiaulių miestą ir jo apskritį nėra daug. Todėl dar kartą peržvelgiant naudotus kai kuriuos šaltinius, galima bandyti analizuoti duomenis ir gilintis į šio miesto knygnešių ir spaudos platinimo istorijos procesą.

Tiriant nelegaliąją spaudą, svarbia knyga tampa *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*⁷. Išleista spaudos atgavimo šimtmečiui paminėti, knyga vertinga tuo, jog tai – bibliografinis žinynas. Spauldoje randant apytikrią pavardę ar suėmimo metus galima identifikuoti asmenybę, sužinoti apie jos gyvenimą. Taip pat prie kiekvienos asmenybės pridedamas žinomų šaltinių sąrašas, kuriuos galima patikrinti gilinantis į vieną ar kitą personaliją. Tuo tarpu *Lietuviškieji slapyvardžiai*⁸ - kita informacinio pobūdžio knyga, kurioje be trumpai nušviesto 1864 – 1904 m. laikotarpio yra visų knygnešių žinomi slapyvardžiai iš laikraščių, literatūros, susirašinėjimų ir laiškų. Tai dvitomis kūrinys, kuris palengvina šaltinių paiešką, nurodo ne tik patį slapyvardį, bet kartu ir konkretų leidinį, kuriame toks slapyvardis buvo panaudotas.

Bakaluro darbe bus nagrinėjama periodinė spauda, platinta spaudos draudimo laikotarpiu. Viena svarbiausių tyrimo dalyvavusių knygų yra *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje 1864*

⁵ Navickienė A., *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilniaus universitetas, 2010.

⁶ Merkys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius, 1978; *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1982; *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864-1904*, Vilnius, 1994.

⁷ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004.

⁸ Mačiulis J., *Lietuviškieji slapyvardžiai*, T. 1, Vilnius, 2004.

– 1904 – 2004⁹, skirta 100 m. spaudos atgavimo metinėms paminėti. Ši knyga išsiskiria tuo, jog nagrinėja draudžiamąją spaudą būtent Šiaurės Lietuvos regione, kuriam priklauso ir Šiaulių miestas. Ši knyga – tai teminių straipsnių rinkinys, iš kurių labiausiai išsiskiria Danutės Darbutienės¹⁰ straipsnis. Šiame straipsnyje detalai išdėstoma Šiaulių miesto padėtis periodinės spaudos atžvilgiu 1864 – 1904 m. laikotarpiu. D. Darbutienės straipsnis paskatino šiame bakalauro darbe, atlikti periodinės spaudos turinio analizės tyrimą, žvelgiant per knygnešystės kaip fenomeno prizmę.

Gilinantį į Šiaulių miesto istoriją, svarbia knyga tampa *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*¹¹. Ši knyga vertinga savo statistiniais duomenimis, surinkta faktine medžiaga apie Šiaulių miesto istoriją, kuria jokia kita knyga negali pasigirti. Svarbiausias šiam darbui naudotas skyrius yra aprašantis Šiaulių 1861 – 1919 m. laikotarpį. Informacija pateikiama ne tik apie gyventojų skaičių, tačiau ir apie rengtas parodas, politinį gyvenimą, darbininkų judėjimą. Kita tokio pobūdžio knyga – *Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai*¹², kurioje taip pat pateikiami statistiniai Šiaulių miesto duomenys, aprašoma Šiaulių „Gubernija“, kuri yra šio darbo centras. Autorius naudojami įvairia publikuota medžiaga, archyviniais darbais bei duomenimis tais laikais dar buvusiais *Šiaulių apskrities archyve*. Apie Šiaulių „Guberniją“ detalių žinių suteikia ir *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год.*¹³ – informacinis metraštis, kuriame viena skiltis skirta ir Šiaulių miestui.

Šaltiniai.

Nepublikuoti šaltiniai. Tarp nepublikuotų šaltinių labiausiai išsiskiria Antano Povyliaus (1871 – 1961) užrašyti prisiminimai¹⁴, šiuo metu saugomi *Šiaulių Aušros muziejuje* (toliau – *ŠAM*). Tai – vieno garsiausio ir žinomiausio Šiaulių „Gubernijos“ knygnešio palikimas, kuriame užfiksuoti ir kiti bendražygiai, dalyvavę knygnešių sąjūdyje. Prisiminimai vertingi ir tuo, jog kai kurie minimi asmenys, dirbę Šiaulių „Gubernijoje“, nefigūruoja jokiuose kituose rašytiniuose šaltiniuose. A. Povylius išsamiai aprašo savo gyvenimą, nuveiktus darbus lietuviškos kultūros skatinimo bare. Dalis atsiminimų yra publikuoti ir išleista atskira knyga¹⁵. Paraleliai šiems prisiminimams buvo nagrinėjami ir kitų to laikmečio žymių asmenų publikuoti atsiminimai (J. Biliūno¹⁶, K. Jasiukaičio¹⁷, P. Bugailiško¹⁸) tam, jog būtų palyginta informacija, jų tikslumas. Taip pat A.

⁹ Maskuliūnas B., Maskuliūnienė D., *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje 1864 – 1904 – 2004*, Šiauliai, 2005.

¹⁰ Darbutienė D., Šiaulių kraštas spaudos draudimo metu lietuviškoje periodikoje, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje 1864 – 1904 – 2004*, Šiauliai, 2005.

¹¹ *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai, 1991.

¹² Puzinas J., *Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai*, Šiauliai, 1930.

¹³ Шавли, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год.*, Ковна, 1902.

¹⁴ A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*.

¹⁵ Povylius A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997.

¹⁶ Biliūnas J., *Raštai III*, Vilnius, 1981.

¹⁷ Jasiukaitis K., *Rinktinė*, Vilnius, 1984.

¹⁸ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994.

Povyliaus gyvenimo aprašymą papildė ir jo žmonos atsiminimų knyga (*Lietuvos Nacionalinė Martyno Mažvydo Biblioteka*, toliau – *LNMMB*)¹⁹ bei rasta informacija apie tėvus (*Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas*, toliau – *LVIA*)²⁰ bei močiutę (*Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka*, toliau – *LMAVB*)²¹. Nors šie dokumentai nėra labai informatyvūs, tačiau anksčiau niekada nepublikuoti ir apie juos išsamesnių žinių nėra.

Nagrinėjant nelegalioje spaudoje minimus knygnešius, buvo aptikti ir Vincento Birbalo (1866 – 1935) atsiminimų fragmentai (*LNMMB*)²², užrašyti netvarkingai, ant atskirų ir skirtingų dydžių lapelių. Šie dokumentai papildė žinias apie knygnešių padėtį bei tarpusavio santykius.

Analizuojant tuometinį Šiaulių miesto vaizdą, buvo aptiktas dar nepublikuotas grafių Zubovų valdų aprašymas (*Kauno Apskritis Archyvas*, toliau – *KAA*)²³ su statistiniais duomenimis. Tai parodo, jog Lietuvos archyvuose dar yra dokumentų, vertų dėmesio, tyrinėjant šios garsios giminės reikšmę ir įtaką Šiaulių miestui.

Publikuoti šaltiniai. Vienas svarbesnių publikuotų šaltinių yra Kipro Bielinio (1883 – 1965 m.) *Spaudos draudimo laikų atsiminimai*²⁴. Tai garsus visuomenės ir politinis veikėjas, ko gero paveldėjęs patriotinius jausmus iš savo tėvo, garsaus knygnešio Jurgio Bielinio (1846 – 1918 m.). Šie atsiminimai vertingi tuo, jog K. Bielinis bendravo ir bendradarbiavo ir su Šiaulių „Gubernijos“ darbininkais bei kitais visuomenės veikėjais, kurie prisidėjo prie draudžiamų knygų platinimo.

Kitas svarbus jau publikuotas šaltinis – tai *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*²⁵. Sudarytojos naudojos ir kaupė įvairius šaltinius: dienoraščio fragmentus, laiškus, kitus publikuotus straipsnius. Beveik visa informacija yra paremta pirminiais šaltiniais. Vertingiausia dalis – gyvenimo Šiauliuose etapas 1903 – 1904 m. ir Šiaulių visuomenės veikėjų atsiminimų fragmentai apie J. Jablonskį (1860 – 1930 m.). Svarbiausia yra tai, jog publikuojami atsiminimai yra ne tik pats šaltinio pateikimas, bet kartu parašėte pagal sukauptas žinias ir faktus yra palikti komentarai. Komentarai skirti šaltinių paaiškinimams, daugelis jų – atsiminimų pataisymai, kadangi užrašai jau įvertinti kritiškai bei išanalizuoti.

Didelę dalį publikuotų šaltinių šiame darbe sudaro nagrinėjami *Aušros*, *Varpo* bei *Ūkininko* laikraščiai, leisti spaudos draudimo laikotarpiu (šiuo metu prieinami tinklalapyje www.epaveldas.lt). Numeriai buvo atrinkti nuo laikraščio leidimo pradžios iki 1904 m. Šios spaudos tyrimui yra skirtas visas antras bakalauro darbo skyrius, kuriame kiekvienas laikraštis yra

¹⁹ Zlota księga, *LNMMB RS*, F130 – 2279.

²⁰ Radviliškio RKB gimimo metrikų knyga 1865 – 1874, *LVIA*, f. 1529, ap. 1, b. 45, p. 133, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/45>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-25].

²¹ Slaptos mokytojos daraktorės, *LMAVB RS*, F12 – 3080.

²² Vimas Birbilas. Pasakojimas apie knygnešio V. Birbilo (Birbalo) prisiminimus, Aleksandro Račkaus fondas, *LNMMB RS*, F63 – 37, 1926.

²³ Описание административного характера Шавли, *KAA*, f. И – 27, ap. 1, b. 2.

²⁴ Bielinis K., *Dienojant. Spaudos draudimo laikų atsiminimai*, Niujorkas, 1958.

²⁵ Čepaitienė G., Lapinskienė G., *Atsiminimai apie Joną Jablonskį. Šaltiniai*, Vilnius, 1990.

aptariamas smulkiau. Svarbu pažymėti tai, jog sisteminant duomenis į publikuotų šaltinių sąrašą įeina tik reikšmingiausi laikraščių numeriai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog bakalauro darbe turėjo būti plėtojamas Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių veiklos tyrimas, jų suėmimo bei tardymo bylos, tačiau Lietuvos archyvuose daugiau medžiagos tiriamą tematiką rasti nepavyko. Dėl šios priežasties darbe pateikiamas vaizdas nėra išbaigtas.

Tyrimo problema.

Nors grafų Zubovų giminė tyrinėta daugelio mokslininkų, rengta konferencijų, tačiau iki šiol nepasirodė nei viena šių tyrimų sintezė. Niekas iš tyrėjų neginčija Zubovų reikšmės tiek Šiaulių miesto, tiek visos Lietuvos kontekste. Tačiau iki šiol niekas netyrinėjo šios giminės materialinės ir moralinės paramos, kovojant prieš spaudos draudimą, kuris, mano manymu, buvo labai reikšmingas ne tik Šiauliams, bet ir visai Lietuvai. Šiuo laikotarpiu formavosi ir nusistovėjo norminė lietuvių kalba. Bet dėl susidariusių sąlygų, jos plitimas buvo komplikotas: uždrausta spauda lotyniškais rašmenimis, lietuviškos mokyklos, tokiomis sąlygomis radosi nelegalioji lietuviška spauda, knygnešių fenomenas. Neišimtis buvo ir Šiaulių miestas, kuris pagal platinimo/gabenimo/laikymo statistiką lenkė Kauną. Kaip tik Šiaulių „Gubernijos“ dvare susibūrė knygnešių sąjūdis, kuris su Vladimiro Zubovo žinia gamyklą pavertė nelegaliosios spaudos slėpimo vieta. Niekas iki šiol netyrinėjo šių darbininkų kaip knygnešių veiklos. Žinoma, pasirodė dalis spausdintų A. Povyliaus prisiminimų, tačiau jis dirbo ne vienas. Šiame darbe iškeliamos knygnešių figūros, kurios buvo pamirštos, siekiama atkurti jų ryšius su kitais to laikmečio knygnešiais.

Temos aktualumas ir naujumas.

Knygnešystė ir spaudos draudimo laikotarpis Lietuvoje yra plačiai išanalizuotas ir aprašytas. Vis dėlto dauguma tyrimų yra bendro pobūdžio, arba sąjūdis analizuojamas gubernijose, kartais atskiruose miestuose. 2004 m., minint 100 metų po spaudos atgavimo, buvo išleista daugiau knygų, skirtų atskiroms knygnešių asmenybėms pažymėti. Visgi kalbant apie Šiaulius, tokių tyrimų trūksta. Todėl šiame bakalauro darbe stengiamasi atskleisti Šiaulių krašto knygnešius, ypatingai Šiaulių „Gubernijos“ darbininkus, kurie dalyvavo knygnešių sąjūdyje, tačiau iki šiol nebuvo tyrinėti. Taip pat tyrinėjama ir nelegali periodinė spauda, kadangi jų tyrimai turinio atžvilgiu nėra išsamūs, šiuo bakalauro darbu bus stengiamasi juos papildyti. Šis laikotarpis yra unikalus Lietuvos istorijoje, ir nors plačiai tyrinėtas istorikų bei kultūrologų, trūksta detalesnių tyrinėjimų, kurie padėtų susidaryti tikslesnį vaizdą konkrečioje vietoje.

Temos chronologinės ribos.

Bakalauro darbo chronologinės ribos yra 1864 – 1905 m. Šiuo laikotarpiu prasidėjo spaudos draudimas bei unikalios reiškinių – knygnešystės susidarymas. Nors spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas buvo panaikintas 1904 m., persekiojimai ir laisvės suvaržymas – ne. Todėl laikotarpio analizė išsiplėčia iki 1905 m., kada knygnešių veikla nutrūksta jau pačioje Šiaulių „Gubernijoje“.

Darbo tyrimo objektas.

Tyrimo objektas – knygnešių veikla Šiaulių „Gubernijoje“ bei Šiaulių „Gubernija“ spaudos draudimo laikotarpiu.

Darbo tikslas ir uždaviniai.

Darbo tikslas – išanalizuoti Šiaulių „Gubernijoje“ veikusį knygnešių sąjūdį bei pačią „Guberniją“ spaudos draudimo laikotarpiu.

Siekiant įgyvendinti tikslą, būtina užsibrėžti pagrindinius uždavinius:

1. apibūdinti pagrindinius šiame darbe naudojamus sąvokas;
2. ištirti Šiaulių knygnešių reikšmę Lietuvos knygnešių kontekste, analizuojant *Aušros*, *Varpo* bei *Ūkininko* laikraščius;
3. aprašyti Šiaulių „Gubernijos“ veiklą Šiaulių mieste iki spaudos atgavimo;
4. išanalizuoti Šiaulių „Gubernijoje“ veikusį knygnešių personalijas.

Tyrimo metodai.

Šiame darbe visų pirma buvo naudotas turinio analizės metodas²⁶, pagal kurį nagrinėjama periodinė nelegali spauda. D. Darbutienė buvo atlikusi šį tyrimą aprašydama Šiaulių kraštą nelegaliojoje spaudoje²⁷, tuo tarpu šiame bakalauro darbe bus atsižvelgta, kiek nelegali spauda aptaria pačius knygnešius, kokią vietą jie užima nelegalioje periodinėje spaudoje, spaudos draudimo laikotarpiu. Taip pat naudotas kokybinių tyrimų metodas, remiantis J. Corbin metodologija²⁸, pagal kurį yra analizuojamas spaudos vietų slėpimo kintamumas Šiaulių „Gubernijoje“. O taip pat naudotas aprašomasis deskriptyvinis metodas²⁹, pagal kurį atkuriamas tuometinis Šiaulių „Gubernijos“ bei jame veikusią knygnešių veikla.

²⁶ Kiekybiniai tyrimai, <http://www.eip.lt/kiekybiniai-tyrimai>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-01-13].

²⁷ Darbutienė D., Šiaulių kraštas spaudos draudimo metu lietuviškoje periodikoje, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje*, Šiauliai, 2005.

²⁸ Hoepfl M. C., Choosing Qualitative Research: A Primer for Technology Education Researchers, <http://scholar.lb.vt.edu/ejournals/JTE/v9n1/hoepfl.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-07-20].

²⁹ K. Kardelis Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai, <http://www.scribd.com/doc/37948910/K-Kardelis-Mokslini%C5%B3-tyrim%C5%B3-metodologija-ir-metodai>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-05-30].

Darbo struktūra.

Darbą sudaro įvadas, 4 skyriai (1. Pagrindinės sąvokos ir jų aptarimas; 2. Nelegaliosios spaudos analizė 1864 – 1904 metų laikotarpyje; 3. Šiaulių „Gubernija“ Šiaulių mieste; 4. Šiaulių „Gubernijos“ knygnešiai ir jų veikla), išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas bei santrauka. Pirmasis skyrius yra išskaidytas į 4 poskyrius: 1.1 Šiaulių „Gubernija“; 1.2 Knygnešių sąjūdis; 1.3 Spaudos draudimas; 1.4 Nelegalioji spauda. Antasis skyrius susideda taip pat iš 4 poskyrių: 2.1 Šiaulių knygnešiai laikraščio *Aušra* (1883 – 1886) duomenimis; 2.2 Šiaulių knygnešiai laikraščio *Varpas* (1889 – 1904) duomenimis; 2.3 Šiaulių knygnešiai laikraščio *Ūkininkas* (1890 – 1904) duomenimis; 2.4 Nelegaliosios spaudos slėpimas Šiaulių „Gubernijoje“. Trečiasis skyrius skaidytas į 3 poskyrius: 3.1 Šiaulių miestas ir jo pramonė XIX a. viduryje – XX a. pradžioje; 3.2 Šiaulių „Gubernija“ – miesto pramonės dalis; 3.3 Grafo V. Zubovo reikšmė Šiaulių miestui. Ketvirtajame skyriuje išskiriami 2 poskyriai: 4.1 Jono Ambrozaičio (Šiaulių Dėdės) veikla; 4.2 Antano Povyliaus veikla.

1. PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR JŲ APTARIMAS

Šio skyriaus tikslas – aptarti pagrindines sąvokas, naudotas šiame darbe, kurios suteiktų informacinį turinį, nereikalautų papildomo aiškinimo ar pasikartojimo tolimesniame dėstyje.

1.1 Šiaulių „Gubernija“

Pirmosios permainos Šiaulių ekonomijoje vyko tuo metu, kai valdžia buvo perduota Antanui Tyzenhauzui (1733 – 1785). Jo užduotis buvo padidinti pajamas ekonomijoje, todėl imtasi reformų: žemė matuota margais, o kiekvienas margas vertintas pagal kokybę. Skubėta pertvarkyti dvaro ūkį, kurti manufaktūras, didinti pramonių įmonių skaičių³⁰. Visa tai turėjo padidinti įplaukas į šalies biudžetą. Gubernijos pavadinimas atsirado jau po 1768 m., kuomet ŠE buvo padalinta į keturias gubernijas: Šiaulių, Joniškio, Žagarės, Gruzdžių. Šios buvo suskirstytos į raktus, kuriuos sudarė dvaras ir jiems priklausantys sodžiai. Šiaulių gubernijoje buvo įsikūrusi ŠE administracija, lankydavosi valdytojai, todėl šiam centriniam dvarui „Gubernijos“ pavadinimas greitai prigijo³¹ ir išliko iki šių dienų. Kai ŠE atiteko Zubovų giminei, buvo pradėta alaus daryklos rekonstrukcija. Manoma, kad alaus darykla čia buvo įkurta dar 1675 m. (tokia data buvo iškalta ant kertinio akmens). Alaus daryklos rekonstrukcija vyko nuo 1799 m. ir truko apie dešimtmetį. Įdomu yra tai, kad alaus darykla buvo įmonė, tačiau dažniau vadinama ir laikoma dvaru, nes tokia tradicija atsirado po A. Tyzenhauzo reformų. Todėl nekelia nuostabos, jog būtent šiame dvare dirbo ne valstiečiai, bet darbininkai. Tai išsiaiškinti yra svarbu, kad nekiltų nesusipratimas terminologijoje.

1.2 Knygnešių sąjūdis

Dažniausiai literatūroje minimi knygnešiai, sietini su Motiejumi Valančiumi (1801 – 1875), kuris yra laikomas knygnešių idėjos pradininku. Spaudos draudimas iššaukė visuomenės pasipriešinimą, kuris pasireiškė nelegalios spaudos gabenimu ir platinimu. Remiantis Merkio tyrimais, žinoma, kad pirmieji knygnešiai pradėti suiminėti nuo 1868 m.³². Pats Žemaičių vyskupas, Motiejus Valančius, parengė ir išleido septynias politines brošiūreles, kurios anuomet buvo vienintelės, informuojančios apie padėtį šalyje. Pagal *Dabartinę lietuvių kalbos žodyną*, knygnešys – tai spaudos draudimo metu užsienyje spausdintų lietuviškų knygų gabentojas per sieną ir

³⁰ *Šiaulių miesto istorija (ligi 1940 m.)*, Šiauliai, 1991, p. 41.

³¹ *Gubernija, Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, T. 1 (A–J), Vilnius, 1966, p. 613.

³² Merksys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904m.)*, Vilnius, 1978, p. 207.

platintojas³³. Todėl šių žmonių susitelkimas, judėjimas, vadinamas knygnešių sąjūdžiu. Šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje yra manoma, kad rusinimas pradėtas vykdyti, norint šalyje pradėti „lenkų pradų naikinimą“³⁴. Merkio studijos taip pat bandė aprėpti ir sistemišką knygnešių analizę. Šis autorius pateikia informaciją pagal įkliuvusių žmonių skaičių, remdamasis jų bylomis. Atsižvelgus į jo tyrimus, galima daryti tokias išvadas: knygnešių-gabentojų buvo 26,9%, knygnešių-platintojų – 27,8%, o spaudos laikytojų – 45,3%³⁵. Kaip aiškina ir pats istorikas, šie skaičiai nėra tikslūs, nes analizuojant duomenis, kai kurie asmenys dažnai priskiriami ne vienai kategorijai, o kelioms. Žinoma yra tai, jog knygnešių darbas buvo sunkus, ypač gabentojų, kuriems reikėjo kirsti sieną. Pasienio apsauga buvo gausi, todėl neapseita be kyšininkavimo. Taip pat yra žinoma, jog Mažojoje Lietuvoje prie atokių kelių, netoli pasienio veikė karčiamos-viešbučiai, kur suplaukdavo nupirkta spauda (ryšuliai sverdavo apie 32 kg.) iš spaustuvių ir knygynų. Svarbu ir tai, jog pasienio apsauga turėjo teisę ne tik tikrinti sieną kertančius, bet įtariamuosius persekioti visoje šalyje. Kadangi gabentojų/platintojų/spaudos laikytojų buvo įvairių, spaudos mastai skirtingi, todėl ir bausmės galėjo svyruoti nuo 3 iki 30 dienų arešto, piniginių baudomis bei ištrėmimu į kitas gubernijas, atskyrimu nuo savojo krašto keliems metams³⁶.

1.3 Spaudos draudimas

Spaudos draudimo problematika yra aktuali iki šiol, nors istoriografija yra pakankamai turtinga. Čia susiduriama su problema, jog šaltinių gausa ir jų interpretavimas įvairiais laikotarpiais yra skirtingas.

Sovietmečiu ir vėlesniais laikotarpiais tradicinių lotyniškų ir gotiškų raidžių draudimas lietuvių raštijoje ir kirilicos įvedimas vertinamas, kaip Rusijos imperijos siekis lietuvių tautą surusinti. Tokia pozicija rėmėsi dauguma Lietuvoje gyvenančių istorijos ir kultūros tyrinėtojų. Vis dėlto Vakarų kultūros ir Rusijos šiuolaikinė istoriografija šiuos veiksmus vertina, kaip siekius apsaugoti lietuvius nuo lenkų įtakos, kuri buvo giliai įsišaknijusi³⁷. Dažnai yra teigiama, jog lietuvių literatūra XIX a. neegzistuoja, nes be religinio turinio knygų, kitos literatūros, galima sakyti, nebuvo.

Pastebėtina ir tai, kad daugiausia ginčų kelia pačios spaudos draudimo sumanytojo ir įgyvendintojo įvardinimas. Tai plačiai tyrinėja Merkys kartu su E. Aleksandravičiumi bei A. Kulakausku. Ko gero, jei vyktų gyventojų apklausa, visuomenėje visi įvardintų M. Muravjovą. Nors pagal atliktus tyrimus, tokia nuomonė buvo naudinga ir suformuluota imperijos valdininkų, kuriems buvo paranku tuo remtis³⁸. XX a. pradžioje vyravo nuomonė, jog lietuviškų leidinių tradiciniu –

³³ Knygnešys, *Dabartinis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2012, p. 319.

³⁴ Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 82.

³⁵ Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864-1904*, Vilnius, 1994, p. 9.

³⁶ Merkys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904m.)*, Vilnius, 1978, p. 208 – 209.

³⁷ Trumpa V., *Lietuva XIX amžiuje*, Čikaga, 1989, p. 98.

³⁸ Merkys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904m.)*, Vilnius, 1978, p.20 - 27.

lotynišku raidynu spausdinimą uždraudė Konstantinas Kaufmanas, Vilniaus generalgubernatorius, dirbęs krašte po M. Muravjovo. Merkys tokį nuomonių išsidėstymą bando aiškinti tuo, jog kai kurių autorių darbuose įvairiai interpretuojami atsiminimų raštai, dažnai panaudojami išreikšti savą politinę ideologiją.

Lietuvių spaudos draudimas – tai vienas iš „rusų pradų atkūrimo“ punktų, kuomet buvo uždrausta spausdinti, įvežti ir platinti lietuviškus leidinius lotyniškais rašmenimis visose europinėse Rusijos imperijos gubernijose, po kurio sekė kirilicos įvedimas, lietuviškų tekstų spausdinimas rusiškais rašmenimis.

1.4 Nelegalioji spauda

Vertinant tai, kas buvo vadinama nelegaliąja spauda, vėl remiamasi Merkio darbais. Spaudos draudimas, visų pirma, palietė elementorius ir vadovėlius. Perspausdinant juo kirilica, senieji nebuvo iškart uždrausti, lotyniškais rašmenimis spausdinti elementoriai nebuvo išimti iš apyvertos, jais buvo draudžiama naudotis tik mokyklose³⁹. Tačiau pradėtas draudimas buvo stiprinamas: uždrausti ir perspausdinti kirilica kalendoriai, kurie turėjo didelį populiarumą tarp gyventojų (pradininkas L. Ivinskis), vėliau ir likusi literatūra. Toks spaudimas piktino gyventojus, o brukami skaitalai, spausdinti kirilica, neveiksmingi – gyventojai jų neskaitė, o atsiradusi spauda buvo paplitusi tik tarp pačių rusų valdininkų. Tai nulėmė, jog atsirado nelegaliai spausdinama spauda užsienyje, daugiausiai į Lietuvos teritoriją patenkanti iš Mažosios Lietuvos bei JAV. Mažajoje Lietuvoje knygnešiams buvo susidaręs patikimas tinklas spaustuvių, iš kurių buvo gabenama spauda⁴⁰. Tokios padėties susiklostymas caro valdžiai buvo netikėtas, todėl ir sulaikymai prasidėjo šiek tiek vėliau, nei nelegalių brošiūrų išplitimas teritorijoje. Vėliau susidarė draugijos, politiniai susivienijimai, kurie leido nelegaliąją spaudą, platino tarp vietos gyventojų, siuntė į kaimynines valstybes. Lietuviška spauda buvo lietuvybės žadintoja, todėl lietuvių istorijoje ir istoriografijoje užima svarbią vietą.

³⁹ Merkys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904m.)*, Vilnius, 1978, p. 37.

⁴⁰ Merkys V., *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1982, p. 14.

2. NELEGALIOSIOS SPAUDOS ANALIZĖ 1864 – 1904 METŲ LAIKOTARPYJE

Nors XIX a. Lenkijos ir Lietuvos valstybė išnyko iš Europos žemėlapiu, o didesnioji LDK žemių dalis buvo prijungta prie Rusijos imperijos, vis dėlto Vilnius sugebėjo išlikti svarbus Vidurio Europos rytinio pakraščio centras, turintis senas spausdinimo bei knyginkystės tradicijas⁴¹. Šio amžiaus pirmojoje pusėje daugiausiai knygų buvo leidžiama lenkų kalba, ir Vilnius savo leidybos apimtimis nusileido tik Varšuvai, taip pralenkdamas Krokuvą, Lvovą ir Poznanę. Vilnius XIX a. pradžioje tenkino labai plačius visuomenės poreikius, leisdamas knygas lietuvių bei kaimyninių tautų informacinio, kultūrinio, konfesinio bei komunikacinio turinio.

Pažymėtina yra tai, jog, pasak A. Navickienės tyrimų⁴², Rusijos imperijos XIX a. jau antros pusės leidybos statistika atskleidžia, jog cenzūra, spaudos draudimas bei kiti susiję varžymai imperijoje nedavė norimų rezultatų: štai 1887 m. Rusijos imperijoje buvo išleistos 7366 knygos, iš jų – 1924 leidiniai nerusakalbiai, o jau 1903 m. iš 15947 išspausdintų knygų, kitomis kalbomis buvo 3925. Žinoma, daugėjant skaitytojų, raštingų žmonių (anot Merkio pateiktų skaičiavimų⁴³, Kauno gubernijoje iš viso raštingų gyventojų sudarė 55,3 %, iš kurių raštingų lietuvių buvo 53,5 %. Tuo tarpu Vilniaus gubernijos trijose apskrityse iš viso raštingų gyventojų – 42,6 %, iš jų lietuvių – 32,3 %. Vertinant šiuos rodiklius, galima teigti, jog apie pusė visų Lietuvos gyventojų buvo raštingi, o ypač išsiskiria Kauno gubernijos duomenys. Išskirtinumas pasireiškia tuo, jog lietuvių moterys buvo raštingesnės už vyrus – atitinkamai 54,9 % ir 51,9 %. Tai galima laikyti unikaliu reiškiniu, nepasireiškusiu nei vienoje kitoje gubernijoje). Keitėsi ir spausdintos informacijos poreikis. Leidyba ėmė vis labiau priklausyti nuo skaitančiosios visuomenės, kuri taip pat pradėjo atlikti ir spaudos rėmėjo funkcijas. Žinios ir informacijos gausa plėtėsi, tad knygos ir jų leidimo tempas pasirodė per menkas, jog galėtų patenkinti vis labiau aktyvėjantį skaitytoją, todėl susidarė palankus metas rasti periodinei spaudai. Periodiniai leidiniai Vakarų Europoje pasirodė XVII a., tuo tarpu Lietuvoje pirmasis laikraštis pasirodė tik XVIII a. viduryje⁴⁴. Šiuo laikotarpiu leidinys buvo spausdinamas Vilniuje ir leidžiamas lenkų kalba, pavadinimu *Kurjer Litewski*. Tai – keturių puslapių leidinys, leidžiamas kartą per savaitę buvo ne tik pirmasis, bet ir vienintelis per visą XVIII a. laikraštis Lietuvoje. Tuo tarpu pirmasis periodinis leidinys pasirodęs jau lietuvių kalba, žurnalo

⁴¹ Navickienė A., *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilniaus universitetas, 2010, p. 7.

⁴²Ten pat, p. 37 – 38.

⁴³ Merkys V., *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1982, p. 168.

⁴⁴ Urbonas V., *Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis, Gimtasis kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, Nr. 5, Kaunas, 2012, p. 43.

tipo, buvo *Nusidavimai Dangaus karalystėje*, leistas kartą per metus, vėliau tapęs mėnesiniu. Vis dėlto nuopelnai kuriant, modernizuojant lietuvių kalbą bei skatinant lietuvių tautinį sąmoningumą atitenka laikraščiu *Aušra*, ėjusių spaudos draudimo laikotarpiu. Susiformavus knygnešystės fenomenai, visuomenei reikėjo ne tik lietuvių kalba spausdinamų knygų, tačiau ir periodiškai einančių laikraščių, kurie suteiktų skaitytojui įvairiapusę informaciją, pagreitintų žinių gavimą, plėstų akiratį. Taip susiformavo nuolatinis skaitytojų ratas, kuris dalindavosi spauda, perleisdavo ją iš rankų į rankas. Žinoma, leidėjai taip pat buvo suinteresuoti turėti nuolatinį prenumeratorių skaičių. Tokiu būdu formavosi skaitytojų – rėmėjų ratas, kuris nors ir negausus, tačiau egzistavo. Štai, pavyzdžiui, *Aušra* 1883 m. turėjo 64 prenumeratorius, 1884 m. – apie 300 – 400, 1885 m. – 250, 1886 m. – 175⁴⁵.

Tolimesniuose poskyriuose yra analizuojami *Aušros*, *Varpo* bei *Ūkininko* laikraščiai, leisti spaudos draudimo laikotarpiu. Šiuose leidiniuose yra tiriama informacija apie Šiaulių knygnešius Lietuvos knygnešių, aprašytų spaudoje, kontekste. Nors nelegaliai ėjusių laikraščių 1883 – 1904 m. buvo ir daugiau, tačiau pasirinkta tema jie neaktualūs.

2.1 Šiaulių knygnešiai laikraščio *Aušra* (1883 – 1886) duomenimis

Praradus viltį, jog caras atšauks spaudos draudimą lotyniškais ir gotiškais rašmenimis Lietuvos teritorijoje bei XIX a. pabaigoje aktyvėjant nacionaliniams išsivaduojamiesiems sąjūdžiams bei šalies inteligentijai⁴⁶, subrendo idėja leisti lietuvišką periodinį leidinį. Pirmojo lietuviško laikraščio idėja – inteligentijos nuopelnas, tačiau konkretiems asmenimis vis dėlto nepriskiriamas. Tyrimai parodė, jog tokio leidinio reikalingumas ir mintys apie tai buvo ne vieno kurio nors sąjūdžio ar asmens iniciatyva, tačiau tai pasireiškė įvairiose šalies vietovėse⁴⁷. Vis dėlto po didelių organizacinių sprendimų, 1883 m. pasirodė pirmasis lietuviškas periodinis laikraštis *Aušra*, redaguojamas J. Basanavičiaus ir leidžiamas Mažojoje Lietuvoje, Ragainėje. Per *Aušros* gyvavimo metus buvo išleistos 29 knygutės, kuriose numeriai dažnai jungiami (pvz.: 1885 m. pasirodė 8 numeriai: 1, 2 – 3, 4 – 5, 6, 7 – 8, 9, 10 – 11, 12)⁴⁸. Tam turėjo įtakos redakcinio pobūdžio problemos, kadangi suredaguoti gautus tekstus užimdavo daug laiko, dažnai informacija net pasendavo, todėl numerius pradėta jungti, jų leidimas vėluodavo. Sunkumų sudarė ir finansiniai klausimai. Laikraščio leidyba iš pradžių buvo finansuojama iš paaukotų lėšų ir tik vėliau pavyko surinkti pinigų iš prenumeratorių. Tuo tarpu pats J. Basanavičius *Aušroje* paskelbė apie 60 savo paties

⁴⁵ Biržiška V., *Knygotyros darbai*, Vilnius, 1998, p. 413.

⁴⁶ Urbonas V., Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis, *Gimtasis kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, Nr. 5, Kaunas, 2012, p. 45.

⁴⁷ Biržiška V., *Knygotyros darbai*, Vilnius, 1998, p. 404.

⁴⁸ Auszra/redaktorius J. Basanavičius 1883 – 1886, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000290075>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-02-19].

straipsnių įvairia tematika, tačiau bendrame kontekste dominavo orientacija į aktualius tuometinius tautinio atgimimo klausimus⁴⁹. Laikraštis buvo svarbus visuomenei ir tuo, jog bendradarbiaujančių, rašančių autorių skaičius per 1883 – 1886 m. siekė apie 80 žmonių, kurių socialinė padėtis ir pažiūros buvo skirtingos.

Atlikto turinio analizės metu buvo nagrinėjamos *Aušros* publikacijos, susijusios su knygnešiais, minima jų veikla. Į publikacijas žvelgta per Šiaulių knygnešių prizmę, nagrinėjama jų veikla Lietuvos knygnešių kontekste. Taip pat kartu tiriami visi straipsniai, kuriuose yra minimi grafai Zubovai, kurių veikla turėjo didelės reikšmės Šiauliams. Svarbu atsižvelgti į tai, jog knygnešių veikla Šiaulių „Gubernijoje“ vyko būtent su Vladimiro Zubovo (1862 – 1933) žinia. Pačioje „Gubernijoje“ buvo slepiama bei tvarkoma draudžiamoji spauda, kuri vėliau buvo platinama ne tik Šiauliuose, jų apylinkėse, bet platinama ir į tolimesnius miestus, Latviją.

Visi straipsniai apie Lietuvos knygnešius *Aušros* laikraštyje randami rubrikoje „Isz Lietuvos“. Deja, pastarųjų randama visai ne daug – 3, o štai apie grafus Zubovus visai nėra. Tokią situaciją galima aiškinti tuo, jog bendradarbiaujančių pačių šiauliečių, kurie siųstų žinias nėra daug (vienas jų – Juozas Miliauskas – Miglovara⁵⁰).

Rasti 3 straipsniai atitinka dvi kategorijas:

- 1) 2 straipsniai apie kontrabandą;
- 2) 1 straipsnis apie vykdytą kratą.

Minimuose straipsniuose apie kontrabandą, rašoma, jog padaugėjo pranešimų ir žinių apie gabenamą nelegaliąją spaudą bei kitas prekes („kuntrabantas per rubežių pergabenas daug degtinės, knygų, užgintų Rusijoje vartoti“⁵¹). O štai vykdyta krata siejama su buvusiu Šiaulių gimnazijos mokiniu – „pas komisorių p. Landsberg‘o atrado nesenai socialistiskus rasztus“⁵². Čia turima omenyje Gabrieliaus Landsbergio – Žemkalnio (1852 – 1916)⁵³ namuose rastus socialistinius atsišaukimus.

Nors *Aušros* laikraštyje nėra gausu straipsnių apie knygnešių veiklą, tai neabejotinai reikšmingas leidinys, kuris leido susidaryti bendrinei lietuviško rašto sistemai. Taip buvo padėtas pagrindas kitiems, ateityje leidžiamiems laikraščiams, skelbti lietuviybės idėjas.

2.2 Šiaulių knygnešiai laikraščio *Varpas* (1889 – 1904) duomenimis

⁴⁹ Merkys V., Jonas Basanavičius ir „Aušra“, <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2001/11/11ausra.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-01].

⁵⁰ Darbutienė D., Šiaulių kraštas spaudos draudimo metu lietuviškoje periodikoje, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje 1864 – 1904 – 2004*, Šiauliai, 2004, p. 78.

⁵¹ Isz Lietuvos, *Auszra*, Nr. 9, 1885, p. 29, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000290075>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-02-28].

⁵² Isz Lietuvos, *Auszra*, Nr. 4 – 5, 1885, p. 40, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000290075>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-02-28].

⁵³ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 256.

Pirmasis *Varpo* numeris pasirodė 1889 m. sausio mėnesį, kurio iniciatoriais tapo dar prieš metus susikūrusi Varšuvoje studentų švietėjiška draugija „Lietuva“ nariai – tai Vincas Kudirka (1858 – 1899), Jonas Gaidamavičius – Gaidys (1860 – 1911) bei Juozas Adomaitis – Šernas (1859 – 1922). Svarbu akcentuoti tai, jog šis leidinys turėjo apie 150 bendradarbių, skleidė socialdemokratinės, liberalios bei demokratines nuomones. Pažymėtina, kad *Varpas* buvo orientuotas į šalies inteligentijos atstovus, kurie dažnai būdavo ir įvairių straipsnių autoriais. Nepaisant skirtingų pažiūrų ir to laikmečio aplinkybių, laikraštis sugebėjo gyvuoti net 16 metų. Skirtingai nuo laikraščio *Aušra*, *Varpas* pasižymėjo išaugusių skaitytojų ratu bei publikuojančių savo raštus bendražygių skaičiumi. Todėl nenuostabu, jog tarp autorių pagausėjo ir Šiaulių krašto atstovų: Jonas Jablonskis (1860 – 1930), Povilas Višinskis (1875 – 1906), Jonas (1872 – 1942) ir Petras Vileišiai (1851 – 1926), Augustinas Janulaitis (1878 – 1950), Marija Pečkauskaitė (1877 – 1930), Žemaitė (1845 – 1921) ir kiti⁵⁴.

Pagrindinius straipsnius ir žinias apie knygnešius iš Lietuvos bei grafus Zubovus *Varpo* laikraštyje, 1889 – 1904 m. laikotarpiu, galima rasti „Korespondencijos“ ir „Korespondencijos iš Lietuvos“ skiltyse, tačiau pasitaiko ir atskirų straipsnių. Dažnai apie knygnešių veiklą užsimenama platesniuose skyriuose, susijusiuose su spaudos draudimu. Iš viso apie knygnešių veiklą 1889 – 1904 m. straipsnelių randama 26, tuo tarpu apie grafus Zubovus – 5.

Straipsnius apie knygnešius galima skirstyti į kelias kategorijas:

- 1) 15 straipsnių apie sulaikymus/trėmimus;
- 2) 5 straipsniai apie knygnešių išdavimus valdžiai;
- 3) 2 straipsniai apie vykdytas kratas;
- 4) 2 straipsniai apie žymių asmenų kaip knygnešio veiklą;
- 5) 2 straipsniai apie kitos spaudos platinimą.

Įvertinus 1889 – 1904 m. išleistus *Varpo* numerius, daugiausiai pasirodė straipsnių apie įvykdytus trėmimus. Vykdyti trėmimai 1902 m. net trijuose laikraščio numeriuose (Nr. 3 – 4⁵⁵, Nr. 5⁵⁶ ir Nr. 6⁵⁷) turėjo atskirą skiltį, pavadinimu „Naujos bausmės“, kuriame iš viso buvo nurodytos 22-jų „nubaustųjų“ pavardės. Iš šių pavardžių identifikuoti pavyko 20 : D-ras L. Vaineikis (Liudas Vaineikis (1869 – 1938))⁵⁸, Baranauckas (Augustinas Baranauskas (1861 – 1923))⁵⁹, Birbilas

⁵⁴ Darbutienė D., Šiaulių kraštas spaudos draudimo metu lietuviškoje periodikoje, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje 1864 – 1904 – 2004*, Šiauliai, 2004, p. 82.

⁵⁵ Naujos bausmės, *Varpas*, Nr. 3 – 4, 1902, p. 48 – 49,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁵⁶ Naujos bausmės, *Varpas*, Nr. 5, 1902, p. 25, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁵⁷ Naujos bausmės, *Varpas*, Nr. 6, 1902, p. 26, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁵⁸ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 502.

⁵⁹Ten pat, p. 52.

(Vincentas Birbilas (1866 – 1935))⁶⁰, Valentas (Jonas Valentas (1866 – ?))⁶¹, Paulauckas Feliksas (Feliksas Paulauskas (1879 – ?))⁶², Stud. Mongirdas (Vladislovas Mongirdas (1877 – 1960))⁶³, D-ras Janušis (Feliksas Janušis (1867 – 1920))⁶⁴, Danilavičia Jons (Jonas Danilevičius (1868 – ?))⁶⁵, Stud. Janulaitis (Augustinas Janulaitis (1878 – 1950))⁶⁶, Žiupsnys (Steponas Žiupsnys (1870 – 1905))⁶⁷, Landsbergas (Gabrielius Landsbergis – Žemkalis (1852 – 1916))⁶⁸, Ambrozaitis (Jonas Ambrozaitis (1856 – 1916))⁶⁹, D-ras Sketeris (Adomas Sketeris (1859 – 1916))⁷⁰, Vl. Požela (Vladas Požėla (1879 – 1960))⁷¹, Dr. Šliupas Rokas (Rokas Šliūpas (1865 – 1959))⁷², Lukauskis (Stanislovas Lukauskas (1869 – 1925))⁷³, Kun. Janulaitis Prany (Pranciškus Janulaitis (1874 – 1948))⁷⁴, Kun. Šleivys (Kazimieras Šleivys (1872 – 1943))⁷⁵, Kun. Opulskis (Vladislovas Opulskis (1875 – 1917))⁷⁶, Jodinskytė E. (Elžbieta Jodinskaitė (1877 – 1951))⁷⁷.

Galima pastebėti tendenciją, jog daugelį šių pavardžių sieja L. Vaineikio (palangiškio) byla (išskyrus E. Jodinskaitę (bibliotekininkė), V. Opulskį (kunigas), K. Šleivį (kunigas)). Pastarasis buvo ne sykį sulaikytas bei tremtas, kol vėl buvo sugautas 1900 m., bei nustatyta, jog jis yra vienas didžiausių draudžiamosios lietuviškos spaudos gabenimo organizatorius. Caro sprendimu L. Vaineikis buvo ištremtas į Jakutiją, tačiau panaikinus spaudos draudimą, gavo leidimą grįžti. Toks ir panašus likimas sulaukė visų susijusių su šia byla: 1900 m. kratos namuose, nelegalios spaudos paieškos, ryšių su knygnešiais ieškojimas bei caro sprendimas 1902 m. Realiai ištremti iš šio sąrašo buvo 13 asmenų – kai kuriems suteikta malonė, kiti po metų ar dvejų atleisti nuo tremties. Dažnai net tremtyje šie knygnešiai neužmiršdavo savo veiklos, toliau platindavo nelegalią spaudą, kurdavo įvairius prieš valdžią nukreiptus būrelius. Štai analizuojant V. Birbilo atsiminimus, randamas toks lenkų išsireiškimas: „...kas čia velnias darosi, kad jus visus kontrabančikus ne kur toli į Rusija ant posilenijaus gabena bet nusiunčia vėl arti prie gromičios, kur jus vėl pradėsitė užsiimti kontrabanda. Iš Liepojaus gryžo į gimtinę ir trečioje dienoje žandaras Vonšiaskis vėl sugavo Birbilą su

⁶⁰Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 68.

⁶¹Ten pat, p. 507.

⁶²Ten pat, p. 353.

⁶³Ten pat, p. 324.

⁶⁴Ten pat, p. 178.

⁶⁵Ten pat, p. 107.

⁶⁶Ten pat, p. 177.

⁶⁷Ten pat, p. 547.

⁶⁸Ten pat, p. 256.

⁶⁹Ten pat, p. 27.

⁷⁰Ten pat, p. 423.

⁷¹Ten pat, p. 376.

⁷²Ten pat, p. 473.

⁷³Ten pat, p. 273.

⁷⁴Ten pat, p. 177.

⁷⁵Ten pat, p. 471.

⁷⁶Ten pat, p. 341.

⁷⁷Ten pat, p. 187.

knygomis⁷⁸. Ir iš tiesų Latvijoje, ypatingai Liepojoje veikė daugelis Lietuvos inteligentijos vienu ar kitu laikotarpiu, kuomet būdavo ištremti. Todėl visai nenuostabu, jog jų tinklas labai glaudžiai veikė: anot V. Birbilo atsiminimų, kuomet jį jau paleido, A. Janulaitis į batus prikimšo raštų, jog perduotų studentams⁷⁹. Tokiu būdu knygnešiai gan glaudžiai bendradarbiavo, pažinojo vienas kitą. Svarbu pažymėti tai, jog pirmą kartą ištremiant ar kalinant nebuvo imtasi drastiškų priemonių. Dažnai būdavo nurodomos tik tam tikros teritorijos, kuriose negalima apsigyventi, tačiau trėmimo vietą rinkdavosi pats ištremtasis.

Galima išskirti ir tai, jog tarp 1902 m. paminėtų knygnešių, du tiesiogiai yra sietini su Šiaulių „Gubernijoje“ veikusiu knygnešių sąjūdžiu – J. Ambrozaitis ir S. Žiupsnys bei dar du – prisidėję prie spaudos platinimo ir aktyviai veikę visuomenės veikėjai Šiauliuose – tai S. Lukauskas ir J. Danilevičius. J. Ambrozaitį V. Zubovas įdarbino „Gubernijos“ ekspeditoriumi. Šios pareigos buvo siejamos ne tik su tiesioginėmis, bet kartu jis buvo laikomas ir lietuviškų knygų „ekspeditoriumi“⁸⁰, kadangi buvo vienas pagrindinių atsakingu už draudžiamosios spaudos priėmimą, tvarkymą bei platinimą. Apie J. Ambrozaitį iš viso randami yra 4 straipsniai⁸¹. Iš jų aiškėja, jog J. Ambrozaitį ir S. Lukauską siejo giminystės ryšiai ir tai tapo viena iš priežasčių, kodėl pas S. Lukauską, V. Zubovo teisininką, buvo daromos kratos („Pavasarij buvo padaryta krata pas Stanislovą Lukauskį (buk tai reikėjo perkratyti daigtus Ambrozaičio, jo giminaičio, ištremto iš Liepojaus į Šiaulius ir apsigyvenusio pas jį; bet daigtų Ambrozaičio nė žiūrėte ne žiūrėjo, pakol ne išvirtė visą Lukauskio butą)“⁸². Taip pat *Varpe* buvo minimas ir tvirtas J. Ambrozaičio būdas: „O vėl su Ambrozaičiu, kiek prisitąsė ober-šnipas, o nieko nelaimėjo! „kad jis sudegtų, tas senis! Žodžio nuo jo neišgausi!... Sukirmęs jis kalėjime! šnypštė Vonsiackis.“ Įdomu ir tai, jog J. Ambrozaičiui tuo metu buvo 45 metai, ir tai kad Vonsiackis jį pavadina „seniu“⁸³, ko gero nėra atsitiktinumas, o tardytojo žinios apie vieną iš J. Ambrozaičio slapyvardžių. Kitas knygnešys – S. Žiupsnys buvo Bubių dvaro buhalteris ir bendradarbiaudamas bei palaikydamas ryšius su kitu „Gubernijos“ knygnešiu, tvarkė slaptai gaunamos draudžiamosios spaudos apskaitą. Šių asmenų paminėjimas, svarbus tuo, jog parodo Šiaulių knygnešių aktyvią veiklą, kuri vyko ne tik asmenine dėka, bet kartu ir su grafo V. Zubovo žinia.

⁷⁸ Vimas Birbilas. Pasakojimas apie knygnešio V. Birbilo (Birbalio) prisiminimus, Aleksandro Račkaus fondas, *LNMMB RS*, F63 – 37, 1926, p. 2.

⁷⁹ Ten pat, p. 3.

⁸⁰ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 191.

⁸¹ Korespondencijos, *Varpas*, Nr. 12, 1900, p. 9,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04];

Korespondencijos, *Varpas*, Nr. 2, 1901, p. 10 – 11,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04];

Korespondencijos, *Varpas*, Nr. 3, 1901, p. 7, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04]; Naujos bausmės, *Varpas*, Nr. 6, 1902, p. 25,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁸² Korespondencijos, *Varpas*, Nr. 12, 1900, p. 9,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁸³ Mačiulis J., *Lietuviškieji slapyvardžiai*, T. 1, Vilnius, 2004, p. 7.

1903 m. *Varpo* Nr. 4 – 5 laikraštyje yra rašoma, jog užsienyje spausdinta literatūra, nors ir brangi, plinta dešimtimis tūkstančiais. Žinoma, prie to prisideda sudėtingos gabenimo sąlygos, kadangi dažnai knygos ir spauda sulaikoma muitinėje, už kurias knygnešiai sėda į kalėjimus arba moka baudas. Kartu pateikiamas muitinėje sulaikytų knygų skaičius:

1891 – 1893 m. – 37718;

1894 – 1896 m. – 40335;

1897 – 1899 m. – 39024;

1900 – 1902 m. – 56182⁸⁴.

Į šiuos duomenis nėra įtraukti skaičiai, kiek spaudos sulaikė policija ir žandarai, tačiau V. Merkys⁸⁵, remdamasis Vilniaus užsienio cenzūros atskirojo cenzoriaus ataskaitomis, atitinkamai pateikia tokius skaičius: 1891 – 1893 m. – 38387 leidiniai, 1894 – 1896 m. – 40555 leidiniai, 1897 – 1899 m. – 38988 leidiniai ir 1900 – 1902 m. – 56199 leidiniai. Iš šių duomenų galima pastebėti, jog skirtumas tarp šių skaičių nėra didelis, nepaisant to, jog pastaruoju atveju yra įskaičiuoti ir policijos bei žandarų paimti leidiniai. Galima tik daryti prielaidas, jog žinios apie tai, jog perėjus pasienį ir esant už jo daugiau kaip 40 km., galima lengviau atsikvėpti, nes didžiausi sulaikymai įvyksta būtent pasienio ruože.

Grafai Zubovai 1889 – 1904 m. *Varpo* numeriuose minimi penkis kartus: tris kartus – švietimo reikaluose, po vieną kartą atsiminimų fragmente bei kartą dėl Šiauliuose vykusių nesėkmingų rinkimų į dūmos narius. Įdomu tai, jog po penkerių metų nuo įkūrimo pasirodė straipsnis apie mergaičių gimnazijos mokinių statistiką.⁸⁶ Laikraštyje rašoma, kad „Šiaulių mergaičių gimnazija įkurta tapo 1898 m. ir užlaikoma yra privatiškomis lėšomis be jokios pašalpos nuo valdžios. Jos įkūrimui Šiaulių pav. dvarponiai sumetė apie 10000 rb. grapas Zubovas davė žemės plotą ir plytų ant 10000 rb., Šiaulių bankas davė 1700 rb., žydai 1000 rb.“. Nors laikraštyje yra minimas grafas Zubovas, tačiau tuo labiau rūpinosi Nikolajaus Zubovo (1832 – 1898) žmona Aleksandra Olsufjevaitė (1838 – 1913), kuri ir globojo šią gimnaziją. Pagal statistinius duomenis šiame straipsnyje, 1902 – 1903 m. veikusiose septyniuose klasėse (I – VII) iš viso mokėsi 286 mokinės, iš kurių 39-ios save vadina lietuvaitėmis ir 66-ios, kurios moka lietuviškai. Tokį rezultatą galima paaiškinti tuo, jog tautišką savimonę tarp mergaičių dar nebuvo stipri. Tad net mokant lietuviškai, savęs prie lietuvaičių dar nepriskiriama.

⁸⁴ Raštas apie lotyniškai – lietuviškas raides, *Varpas*, Nr. 4 – 5, 1903, p. 10, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁸⁵ Merkys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*, Vilnius, 1978, p. 212.

⁸⁶ Šiaulių mergaičių gimnazijos mokinių statistika, *Varpas*, Nr. 8, 1903, p. 10, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

Kitas svarbus pranešimas pasirodė *Varpo* vienuoliktajame numeryje⁸⁷, kuriame skelbiama, jog V. Zubovas pateikė prašymą dėl leidimo savo dvaruose steigti žemesnes pradedamąsias mokyklas. Tuo pačiu grafas apsiima šias mokyklėles globoti bei finansuoti bei prašo leidimo mokyti lietuviškai. Čia atsiskleidžia ir pažangus tėvų požiūris, su kuriuo užaugo ir pats V. Zubovas. Žinoma, šio leidimo rusų valdžia nepatenkino, nors yra žinių, jog įvairiuose Zubovų dvaruose veikė ir slaptosios lietuviškos mokyklėlės, kuriose lankėsi ir Gabrielė Petkevičaitė – Bitė (1861 – 1943).

2.3 Šiaulių knygnešiai laikraščio *Ūkininkas* (1890 – 1904) duomenimis

1890 m., po metų nuo *Varpo* leidybos pradžios, pasirodė dar vienas varpininkų periodinis leidinys – *Ūkininkas*. Varpininkai siekė savo idėjas skleisti ir tarp liaudies, paprastų žmonių, tačiau *Varpas*, koncentruotas į inteligentiją šiuo atveju jau netiko. Taip atsirado *Ūkininkas* – laikraštis, skirtas įvairių pažiūrų ūkininkams. Tai liudija ne tokie griežti straipsniai pasisakantys prieš caro valdžią, valdininkus, straipsniai akcentuodavo tik administracinio rusų aparato veikimo Lietuvoje netobulumus.⁸⁸ Dauguma *Varpo* bendradarbių kartu buvo ir *Ūkininko*, tačiau negalima neigti, jog naujasis laikraštis turėjo ir savo bendradarbių, ypač iš kaimiečių tarpo, nors taip pat jų buvo ir iš inteligentijos. Turinio atžvilgiu daugiausia vietos buvo skiriama žemės ūkio tematikos rašiniams, praktiniams patarimams bei ypač korespondencijoms iš visos Lietuvos.⁸⁹ Reikia pažymėti, jog per 1890 – 1904 m. laikotarpį *Ūkininko* laikraščio pavadinimo rašyba keitėsi tris kartus: 1890 – 1894 m. laikraštis ėjo pavadinimu *Ukininkas*, nuo 1895 m. iki 1903 m. 6 – 7 leidinio rašyba pasikeitė į *Ukininkas*, o 1903 m. Nr. 8 iki laikraščio gyvavimo pabaigos 1905 m. ėjo kaip *Ūkininkas*.

Nagrinėjant *Ūkininko* laikraštį 1890 – 1904 m. laikotarpiu, straipsniai analizuojami pagal tai, kiek jų turinys yra siejamas su knygnešių veikla, ypatingai Šiaulių knygnešių vieta Lietuvos mastu, o kartu ir grafų Zubovų žiniomis. Tuo remiantis buvo iš viso rasta 23 straipsniai apie knygnešius ir vienas apie grafus Zubovus.

Straipsnius apie knygnešius galima skirstyti į šias kategorijas:

- 1) 11 straipsnių apie sulaikymus;
- 2) 9 straipsniai apie vykdytas kratas;
- 3) 2 straipsniai apie kontrabandas;
- 4) 1 straipsnis apie kunigų įstatymus prieš lietuvišką spaudą.

⁸⁷ Korespondencijos iš Lietuvos, *Varpas*, Nr. 11, 1903, p. 22, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

⁸⁸ Biržiška V., *Knygotyros darbai*, Vilnius, 1998, p. 424.

⁸⁹ Urbonas V., Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis, *Gimtasis kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, Nr. 5, Kaunas, 2012, p. 46.

Dauguma straipsnių randama skiltyse „Žinios“ arba „Korespondencijos“. Galima įvardinti tai, jog 1901 m. Nr. 6⁹⁰ leidinyje pasitaikė ypatingas atvejis, kuomet už knygų platinimą buvo sulaikomi žydai. Tai vienintelis atvejis, kada tokia žinia pasiekia laikraščius, o dar ir su tokiu priedu: „Dievui dėkui, jau žydai pradėjo lietuvius gelbėti ir pardavinėdami lietuviškas knygas...“ Nors tai tik pavienis atvejis, vis dėl to pakankamai svarbus, kadangi laikraščiuose minimi žydai dažniausiai siejami su išdavikais, kurie skųsdavo lietuvius, užsiėminėjančius knygnešyste. Taip pat susidurta ir su pavieniu atveju, kuomet pasireiškia radikalus kunigų požiūris į draudžiamą lietuvišką spaudą. Buvo išleisti net įstatymai, kuriais buvo baudžiami katalikai: „Pašvintinio ir Linkuvos bažnyčių įstatymai. 1. Kas skaitys lietuviškus raštus, neperleistus per kun. Živatkausko ir kun. Mieliaucko cenzūrą, bus atmetas nuo katalikybės ir, kolai nepames skaitęs tų raštų, negalės prieit išpažinties. 2. Kas pralaukys savo namuose tris dienas „Ūkininką“, tas jau padarytų didelį nusidėjimą. [...] 4. Patyręs, kas skaito „Ūkininką“, kuo-greičiausiai turi pranešti kunigėliams“.⁹¹ Toks kunigų radikalus požiūris gniaužė lietuviybės idėjas, skatino skundus valdžiai, kurie buvo labai dažni visuomenėje.

Ūkininko laikraštyje per 1899 – 1903 m. pasirodė trys straipsniai (1899 m. Nr. 8⁹², 1901 m. Nr. 4⁹³, 1903 m. Nr. 6-7⁹⁴) apie kalinamus žmones, susijusius su knygnešyste. Tokių minimų asmenų – 19, iš kurių identifikuoti pavyko 12:

- 1) Motiejus Baltušis (1876 – 1923)⁹⁵ – platino lietuviškus atsišaukimus, rašė žinutes į *Ūkininką*, *Lietuvos darbininką*, *Vienybę lietuvininkų* ir kitus periodinius leidinius. Kratos metu 1899 m. žandarai rado užrašų knygelių su eilėraščiais, dainomis, laiškų, kuriuose buvo prieš carą nukreiptų posakių – o tai viena pagrindinių priežasčių, dėl kurios jis buvo kalinamas. Yra žinių, jog M. Baltušis buvo sulaikytas ir 1902 m.⁹⁶, kuomet traukinio vagone žandarai rado gabenamos lietuviškos ir lenkiškos literatūros.
- 2) Adolfas Gavėnas (1868 – ?)⁹⁷ – už antivyriausybinės spaudos laikymą įkliuęs ir į Jekaterinoslavą ištremtas buvo dvejiems metams.

⁹⁰ Iš Lietuvos, *Ukininkas*, Nr. 6, 1901, p. 6, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

⁹¹ Žinios, *Ūkininkas*, Nr. 1, 1904, p. 25, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

⁹² Korespondencijos, *Ukininkas*, Nr. 8, 1899, p. 9, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

⁹³ Iš Lietuvos, *Ukininkas*, Nr. 4, 1901, p. 6, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

⁹⁴ Žinios, *Ukininkas*, Nr. 6 – 7, 1903, p. 43, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

⁹⁵ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 48.

⁹⁶ Žinios, *Ukininkas*, Nr. 12, 1902, p. 23, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

⁹⁷ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 142.

- 3) Bronius Kaunas (1876 – ?)⁹⁸ – buvo vienas iš Veiverių mokytojų seminarijoje *Lietuvos tarnų draugijos* įkūrėjas, buvo kaltinamas, kaip vienas svarbiausių šios draugijos narių, kurių veikla buvo neteisėta.
- 4) Kazys Kizilevičius (1879 – ?)⁹⁹ – taip pat mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje bei priklausė *Lietuvos tarnų draugijai*. Draugijoje veikė kaip lietuviškos spaudos – *Ūkininko*, *Varpo*, *Tėvynės Sargo* gabentojas. Žandarams susekus draugijos veiklą, buvo kratytas jo kambarys, rasta diskredituojančių laiškų, o tardymo metu palūžo ir išdavė, jog draugijos vienas iš pagrindinių uždavinių yra „...platinti lietuviškus laikraščius ir kitus leidinius tarp draugų, giminių ir pažįstamų“.¹⁰⁰ Nubaustas tarnyste Turkestano šaulių brigadoje.
- 5) Ignas Krutulis (1876 – ?)¹⁰¹ – kratos metu rastas lietuviškas kalendorius, tačiau pats pasislėpė, tad suimti nepavyko.
- 6) Vincas Mickevičius – Kapsukas (1880 – 1935)¹⁰² – aktyvus įvairių draugijų narys (*Kūdikio draugija*, *Sietyno draugija*, *Artojų draugija*), organizuodavo, jog per sieną būtų gabenama lietuviška spauda. 1900 m. įtrauktas į L. Vaineikio bylą, vėliau žandarai pradėjo naują bylą dėl lietuviškų atsišaukimų platinimų. Vis dėlto bendradarbiavo *Varpo*, *Ūkininko* ir kituose laikraščiuose.
- 7) Juozas Paršaitis – Gabrys (1880 – 1951)¹⁰³ – taip pat priklausė *Lietuvos tarnų draugijai*; buvo paskirtas kardomasis areštas bei vienerių metų tremtis už lietuviškos spaudos platinimą, draugijos narių telkimą.
- 8) Jonas Petkevičius (1828 – 1909)¹⁰⁴ – G. Petkevičaitės – Bitės tėvas, įkliuvo už lietuviškos spaudos prenumeravimą, kurią gaudavo iš *Garšvių knygnešių draugijos*.
- 9) Felicija Pocienė (1873 – ?)¹⁰⁵ – kratos metu namuose rasta lietuviškos spaudos.
- 10) Petras Radulis (1872 – ?)¹⁰⁶ – iš Mažosios Lietuvos gaudavo lietuviškos spaudos, kurią platindavo tarp darbininkų, taip pat buvo sulaikytas ir siejamas su L. Vaineikio byla, dėl kurios buvo taikytas kardomasis areštas.
- 11) Juozas Rimša (1875 – 1970)¹⁰⁷ – stambus lietuviškos spaudos platintojas. 1897 – 1899 m. rinko prenumeratas ir turėjo 35 *Varpo*, 100 *Ūkininko* ir 11 *Tėvynės Sargo* prenumeratorių. 1899 m. sulaikytas Vilkaviškio geležinkelio stotyje, kadangi iš po rūbų iškrito 2 pundeliai

⁹⁸ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 217.

⁹⁹ Ten pat, p. 231.

¹⁰⁰ Rimša J., Kovoje dėl spaudos ir laisvės, *Knygnešys 1864 – 1904*, Kaunas, 1926, p. 279.

¹⁰¹ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 244.

¹⁰² Ten pat, p. 308.

¹⁰³ Ten pat, p. 350.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 362.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 371.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 387.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 399.

laikraščių. Dėl to vykdyta krata namuose, kurios metu rasta 244 *Ūkininko* egzemplioriai, kelios dešimtys *Varpo* bei du *Sapnininkai*¹⁰⁸.

12) Rokas Vaitkus (1846 – 1901)¹⁰⁹ – nuo 1883 m. platino lietuvišką spauda Gruzdžių ir Šiaulių apylinkėse; per vykdytą kratą namuose rasta maldaknygių, kalendorių. R. Vaitkui pavyko pasislėpti, vėliau pabėgo į JAV.

Iš šio sąrašo matyti, jog visi vienaip ar kitaip dalyvavo knygnešių sąjūdyje – gabeno ir platino lietuvišką draudžiamąją spaudą, laikydavo namuose lietuviškas knygas ir periodiką, vykdė anticarinę veiklą. Pažymėtina tai, jog už anticarinę veiklą baudos buvo didžiausios – tremtys į Rusijos gilumą keleriems metams.

Apie Šiaulių knygnešius informacijos yra mažai. Rastas tik vienas straipsnis, kuriame minimi asmenys jau paleisti iš Liepojos kalėjimo arba paleidžiami artimiausiu metu: „Iš Liepojaus dauguma kalinių jau paleista; visi turėjo kauciją sudėt. [...] D-rą Alekną, d-rą Veineikį, Ambrozaitį, Danilevičių, girdėt, neužilgo paleisė“.¹¹⁰ Tai tik mažas paminėjimas apie J. Ambrozaičio, tiesiogiai susijusio su Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių sąjūdžiu, bei J. Danilevičiaus, visuomenės veikėjo, kalėjimą.

Tuo tarpu, jeigu *Varpo* laikraštyje grafai Zubovai dažniausiai minimi teigiamame kontekste, tai yra, kaip švietėjai, tai šiuo atveju *Ūkininke*¹¹¹ pasirodė straipsnis (pasirašytas „Darbininko“), kuriame Zubovai siejami su tokiais epitetais: „turtingas dvarponis gr. Zub.“, „tai karaliukas ant daug tukstančių desėtinų žemės“, „žinoma, kad turtingo visi klausos“. Toks pasipiktinimas iškilo dėl didelių darbo valandų ir pagal įstatymą per mažų pertraukų, per mažo atlyginimo, ir dėl to, kad fabriko inspektorius, netikrinęs darbo vietų ir sąlygų, pasitiki grafo žodžiais. Toks neigiamas požiūris sutinkamas pirmą kartą, tačiau tai priklauso nuo to, koks yra realus santykis tarp darbdavio ir pasirašiusiojo „Darbininku“.

Svarbu pažymėti tai, jog nors *Ūkininkas* varpininkų buvo leistas paraleliai su *Varpu*, žinios, straipsniai nesidubliuoja. Pateikiama informacija kitu kampu, nuosaikesniais žodžiais. Vengiama radikalių pasisakymų prieš caro valdžią. Nuo 1905 m. pradėtas leisti ir jau legalus laikraštis – *Lietuvos Ūkininkas*.

2.4 Nelegalios spaudos slėpimas Šiaulių „Gubernijoje“

¹⁰⁸ Korespondencijos, *Ukininkas*, Nr. 2, 1900, p. 8,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

¹⁰⁹ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 505.

¹¹⁰ Kratos 1900 metų, *Ukininkas*, Nr. 1, 1901, p. 3,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

¹¹¹ Korespondencijos, *Ukininkas*, Nr. 12, 1898, p. 12,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].

Analizuojant nelegaliąją spaudą, svarbu pabrėžti, jog organizuojant draudžiamosios spaudos slėpimą, Šiaulių „Gubernijos“ knygnešiai daugiausiai naudojami „Gubernijoje“ esančiu rūsiu. Tai vyko su paties savininko V. Zubovo žinia, todėl buvo ypatingai saugi vieta. Tačiau literatūroje ir šaltiniuose galima aptikti, ir kitų vietų bei pagalbinių slepiant periodinę spaudą. Naudojantis J. Corbin kokybinių tyrimų metodu, kaip analizės vienetas paprastai išskiriamas individas arba situacija. Šiuo atžvilgiu bus tiriama situacija, kaip kito, ir kodėl kito spaudos slėpimo vietos. Pagal J. Corbin, informacija yra renkama tol, kol nebegaunama naujų duomenų. Todėl galima teigti, jog atsiradus naujai informacijai, duomenys gali kisti. Pradiniu tikslu galima laikyti tai, jog iš turimų duomenų yra sudaromos kategorijos, kurios vėliau sistemiškai yra išskiriamos pagal ypatybes, dimensiją. Nagrinėjant šaltinius ir literatūrą būtina naudotis kodavimu – kokia informacijos dalis bus nagrinėjama. Šiuo atveju kodavimo technikų yra ne viena, tačiau mano nuomone, labiausiai tinkantis yra pažodinis kodavimas, kada konkretūs žodžiai paminės slėpimo vietas. Pagal tai ir buvo sudaryta lentelė (Žr. Lentelė Nr. 1): nurodomas šaltinio ar literatūros turinys – tikslūs žodžiai; asmuo, kurio žodžiai atkartoti bei slėpimo vietos aiškus nurodymas, išskaitytas iš turinio.

Lentelė Nr. 1. Nelegalios spaudos slėpimo vietų išskyrimas atsiminimuose ir straipsniuose.

<i>Slėpimo vieta</i>	<i>Asmuo</i>	<i>Turinys</i>
A. Žviedris	A. Povylis	jos dalį A. Žviedris, Ginkūnų dv. buhalteris ¹¹²
Šalkauskių sodas	A. Povylis	priėmė Bronė Novliskaitė, tuo metu nuomojusi Šalkauskių sodą ¹¹³
Kalniškių sodžius	A. Povylis	Jovaras vežimu parsigabendamas pas save į Kalniškių sodžių ¹¹⁴
Malavėnų sodžius	A. Povylis	į Malavėnų sodžių/ Šiaulių v. ¹¹⁵
Šalkauskių sodas, patalpos ąsla	A. Povylis	Šalkauskių sodas, patalpos ąsla ¹¹⁶
Nuomotas ūkis Gegužiuose/Parekyvėje	A. Povylis	Pliuškevičiaus nuomotąjį ūkį Gegužiuose/Parekyvėje ¹¹⁷
Buto savininko daržo bulvėse	A. Povylis	mano buto savininko daržo bulvėse ¹¹⁸

¹¹² A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*, p. 15.

¹¹³ Ten pat, p. 15.

¹¹⁴ Ten pat, p. 15.

¹¹⁵ Ten pat, p. 16.

¹¹⁶ Ten pat, p. 16.

¹¹⁷ Ten pat, p. 16.

Sandėlio rūsys	V. Veteikis	sulindo su jais į sandėlio rūšį ¹¹⁹
Sandėliai	K. Jasiukaitis	gerus sandėlius literatūrai suradome ¹²⁰
B. Molisnkaitė A. Žviedrys Pliuškevičių ūkis	B. Kaluškevičius ir K. Misius	pas Br. Molinskaitę, pas A. Žviedrį ir pas Pliuškevičius ¹²¹

Atlikus tyrimą susidaro situacinė teorija, kuri parodo, jog daugiausiai nelegaliosios spaudos buvo slėpta Šiaulių „Gubernijos“ sandėlio rūsyje. Taip pat dažnai (po to, kai Šiaulių „Gubernijoje“ spauda nebebuvo slepiama) spauda buvo laikyta Šalkauskių sode. Tai rodo glaudžius ryšius su sodo savininke, kuri buvo davusi leidimą slėpti spaudą. Po vieną slėptuvę būta pas A. Žviedrį, Kalniškių sode pas Jovarą, Malavėnų sodžiuje, nuomotame ūkyje Gegužiuose bei A. Povyliaus nuomoto buto savininko daržo bulvėse (butas, remiantis A. Povyliaus atsiminimais, buvo Dvaro g.)¹²². Nagrinėjant duomenis yra žinoma, jog spauda buvo slepiama dvaro rūsyje nuo pat pradžių, apie kurią žinojo ir pritarė pats V. Zubovas, ir kur prieigą prie jos turėjo tik darbininkai, susiję su knygnešių sąjūdžiu bei jį rėmę. Kaip jau minėta, pasikeitus meistrui, buvo paprašyta slėptuvę iš „Gubernijos“ perkelti į kitą vietą. Tai lėmė, jog visa laikyta spauda buvo padalinta ir išskirstyta. Atsižvelgiant į tai, galima tik svarstyti, koks nelegaliosios spaudos kiekis turėjo būti slepiamas „Gubernijoje“, nes ši po iškeldinimo buvo laikoma šešiose skirtingose vietose (A. Povyliaus nuomoto buto darže paslėptoji spauda buvo tik kelias dienas). Tai tik pabrėžia, jog Šiaulių „Gubernijos“ dvaro reikšmė sąjūdžiui buvo svarbi vien palyginus spaudos laikymo kiekį, sugebėjimą organizuotai šią spaudą paskirstyti kitiems asmenims, kurie rūpinasi nelegalios spaudos platinimu ir laikymu.

¹¹⁸ A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*, p. 17.

¹¹⁹ Veteikis V., Zubovai (2), *Varpai: Iliustruotas literatūrinis publicistinis almanachas '94*, Klaipėdos rytas, 1994, p. 184.

¹²⁰ Jasiukaitis K., *Rinktinė*, Vilnius, 1984, p. 282.

¹²¹ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 375.

¹²² A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*, p. 17.

3. Šiaulių „Gubernija“ Šiaulių mieste

3.1 Šiaulių miestas ir jos pramonė XIX a. viduryje – XX a. pradžioje

Šiaulių apskritis aprimo tik 1864 m., kada buvo pažabotas sukilimas. XIX a. antrosios pusės vidurys – Šiaulių miesto augimo metas. Šiauliai augo ne tik demografiškai, tačiau mieste kartu pradėjo augti ir pramonė. Remiantis įvairiais statistiniais duomenimis¹²³, galime palyginti Šiaulių miesto padėtį su Kauno miestu (Žr. Lentelė Nr. 2).

Lentelė Nr. 2 Šiaulių ir Kauno miesto gyventojų skaičius (tūkst. gyventojų)

Miestai	1823 m.	1857 m.	1863 m.	1893 m.	1914 m.
Kaunas	5.500	22.000	23.937	61.500	97.410
Šiauliai	1.742	6.886	15.896	22.302	23.624

Lyginant šią statistiką, žinoma, išsiskiria Kaunas, kadangi, tai – pirmas savo dydžiu miestas Kauno gubernijoje, o Šiauliai – antras po jo. Reikėtų išskirti ir tai, jog po 1863 – 1864 m. sukilimo, jau 1866 m. Šiauliuose gyventojų sumažėjo beveik per pus, tai yra, gyventojų skaičius nukrito iki 6.239 gyventojų. Tačiau net ir po to, miestas sugebėjo atsitiesti bei pradėti stambiosios pramonės kūrimą, kuris yra vienas iš spartaus miesto vystymosi faktorių.

1857 m. Manufaktūros ir Prekybos Departamento duomenimis, Kauno gubernijoje veikė 37 įmonės ir fabrikai, turintys 255 darbininkus. Metinė produkcijos vertė tesiekė 64.184 rublių¹²⁴. Tuo tarpu XIX a. antrojoje pusėje Šiauliuose prasidėjo intensyvus pramonės šakų kūrimasis. 1877 m. buvo įsteigtas Chaimo Frenkelio odų fabrikas, kuriame iš pradžių dirbo tik 10 darbininkų. Vėliau ši įmonė išaugo ir jau 1905 m. jos metinė produkcija siekė 14.000.000 aukso rublių. Odai išdirbti reikalingi dažai, rūgštys, medžio žievės bei kitos priemonės buvo gabenamos iš Brazilijos, Argentinos ir kitų šalių¹²⁵. 1894 m. įsikuria antras, tačiau jau kur kas mažesnis Brolių Rogalinų odos fabrikas, kuriame 1902 m. dirbo 40 žmonių. Vis dėlto 1898 m. įsikuria stambus Brolių Nurokų odos fabrikas, kuris pačioje pradžioje jau turėjo 30.000 rublių apyvartą, ilgainiui išsiplėtęs į didžiulį garinį fabriką. Apdorojant odas Šiauliai užėmė pirmą vietą po Vilniaus¹²⁶. Tuo tarpu pirmasis

¹²³ Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.), Šiauliai, 1991, p. 86.

Puzinas J., Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai, Šiauliai, 1930, p. 45 – 46.

Vaitekūnas S., Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius, Vilnius, 2006, p. 85 – 95.

¹²⁴ Bielinis K., Kauno gubernija kapitalistinio ūkio laikais, Dienojant, Niujorkas, 1958, p. 419.

¹²⁵ Puzinas J., Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai, Šiauliai, 1930, p. 35.

¹²⁶ Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.), Šiauliai, 1991, p. 98.

šokolado ir saldainių fabrikas Šiauliuose buvo įsteigtas 1876 m. Brolių Kaganų. Fabrike dirbo daugiau kaip 200 darbininkų, o produkcijos kasmet parduodama už 400.000 rublių sumą. Nors iš pradžių pramonė ir gamyba, kuri kas met augo (Žr. Lentelė Nr. 3), buvo beveik visa žydų rankose.

Lentelė Nr. 3 Šiaulių miesto pramonės struktūra 1870 – 1908 m.

Pramonės šaka	1870 m.		1880 m.		1890 m.		1900 m.		1908 m.	
	Įmon.	Darb.	Įmon.	Darb.	Įmon.	Darb.	Įmon.	Darb.	Įmon.	Darb.
Maisto	8	16	20	155	21	299	14	274	17	386
Gyvulinių žaliavų apdorojimo	2	2	4	15	5	30	8	226	11	468
Tekstilės	-	-	1	2	1	3	1	3	1	3
Popieriaus ir poligrafijos	-	-	1	10	2	6	6	16	14	32
Medžio apdorojimo	-	-	-	-	-	-	2	10	3	41

(Įmon. – įmonių skaičius; Darb. – darbininkų skaičius)

Ši tauta labiau sugebėjo išnaudoti ekonomines sąlygas bei turėjo didesnės praktikos pramonės ir verslo įmonėms kurti, o kartu ir jas valdyti. Tačiau tai truko neilgai, kadangi jų pėdomis pradėjo sekti ir kiti. Viena tokių asmenybių – V. Zubovas, kuris rėmė ne tik visuomenininkus, bet ir pats kėlė miesto ekonominę būklę bei pramonę.

3.2 Šiaulių „Gubernija“ – miesto pramonės dalis

Rimta konkurencija Šiaulių miesto pramonės įmonėms tapo grafų Zubovų dvarai, kuriuose buvo įkurtos pramoninės įmonės. 1894 m. Aleksandrijos dvare buvo 56 gyventojai, tarp kurių 11 dvarininkų (5 vyrai ir 6 moterys), Ginkūnų dvare – 83 gyventojai, tarp kurių 43 dvarininkai (20 vyrų ir 23 moterys), o štai „Gubernijoje“ – 32 gyventojai¹²⁷. Labiausiai pasižymėjo Aleksandrijos (viena iš gamyklų – glazūros fabrikas, kurio glazūros statinė kainuodavo nuo 5 iki 7 rublių. Tuo tarpu vyro darbininko užmokestis fabrike siekė 60 – 70 kapeikų, moterys uždirbdavo nuo 20 iki 40 kapeikų per dieną¹²⁸) bei „Gubernijos“ dvarai. „Gubernijos“ dvaras buvo labiausiai išsivystęs, jo produkcija 1890 – 1912 m. nuo 100 tūkstančio išaugo iki 285 tūkstančių kibirų alaus (1 kibiras ~12

¹²⁷ Описание административного характера Шавли, КАА, ф. И – 27, ар. 1, б. 2, р. 106 [1] – 106 [2].

¹²⁸ Шавли, Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год., Ковна, 1902, р. 38.

l) ir taip nusipelnė kaip vieno geriausio Rusijos imperijos alaus daryklos vardo. Pažymėtina tai, jog pačiame Šiaulių mieste 1901 m. alaus buvo išgerta 16.064 kibirų¹²⁹. Taip pat „Gubernijoje“ veikė lentpjūvė (per metus supjauzdavo iki 20.000 rąstų)¹³⁰, dvaro malūnas (sumaldavęs iki 5000 pūdų (1 pūdas ~ 16 kg) grūdų per parą; dirbo 40 žmonių), metalo pramonės įmonė (įsteigta 1900 m., remontavusi žemės ūkio mašinas, gamino plūgus, kuliamąsias, akselines, pieninių ir lentpjūvių įrengimus, liejo naminius vario ir ketaus liejinius; per metus galėdavo perdirbti ~ 20 tūkstančių pūdų metalo), veikė kalkinė bei buvo kasamos durpės¹³¹. Vystantis pramonei ir pereinant nuo rankų darbo prie technikos, vienintelis „Gubernijos“ malūnas turėjo garo mašiną (1875 m.). Tai rodo didelę ne tik dvaro pažangą, modernią grafų Zubovų įrangą, bet ir viso Šiaulių miesto industrinį augimą. 1890 m. miesto dūma suteikė leidimą trims asmenims pasistatyti vietinius telefono stulpus. Vienas tų asmenų – V. Zubovo tėvas N. Zubovas, pastatęs telefono liniją „Gubernija“ - Ginkūnai¹³².

Viena iš versijų yra, jog „Gubernijos“ alaus bravoras buvo įkurtas 1786 m, kuomet dvaro inventoriuje aiškiai aprašoma darykla: iš vienos pusės miestas, iš kitos – ežeras; bravoras turėjo penkis kaminus; pastatytas iš medžio; stogas dengtas čerpėmis, kaikur malksnomis; grindys išklotos plytomis ir akmenimis; pastatai turėjo daug langų; vanduo iš šulinio vamzdžiais buvo pumpuojamas tiesiog į alaus daryklą; patalpos turėjo prieangį, rūšį, salyklinę, statinių patalpą, alaus virimo vietą, keletą gyvenamų patalpų, krovinių kėlimo įrenginį, atskirą svirnelį, tvartą galvijams, arklidę, ledainę¹³³. Tačiau 1794 m. ŠE atitenka Zubovų giminei, vyko pastatų remontas, naujų patalpų statymas. „Gubernija“ buvo rekonstruota. Tuo metu iškilo ir vienas įdomesnių lietuviškosios urbanistikos fenomenų – tuometinė Mintaujos (dabartinė Vilniaus gatvė) gatvė, kurios, anot prisiminimų, grindinys buvęs labai netobulas – jį klodavo ant molio, o tai reiškia, jog po lietaus akmenys įgrimzdavo. Kuriantis „Gubernijos“ dvarui Mintaujos gatvės grindinio akmenys buvo išlupti ir panaudoti 1799 m. alaus bravoro statybai¹³⁴. Pradėjus 1799 m. rekonstrukciją, į „Guberniją“ grafai Zubovai pakvietė dirbti aludarį iš Čekijos – J. Trzeščiką. Minima, jog nuo tada pradedamas virti geras alus, kuriam apyniai gabenami iš Liepojos¹³⁵. Dėl sausros, nederliaus metų, ŠE pajamų sumažėjimo, „Gubernija“ kaip alaus bravoras buvo nutraukęs savo veiklą. 1812 m. pastatas buvo pertvarkytas į gyvenamą namą; 1824 – 1837 m. veikė kaip Šiaulių rakto ligoninė; 1837 – 1849 m. – pastato konkreči paskirtis nežinoma; nuo 1849 m. – „Gubernija“ vėl veikia kaip alaus darykla¹³⁶. 1892 m. išaugo „Gubernijos“ pastatų skaičius, plečiamos daryklos patalpos – tai

¹²⁹ Puzinas J., *Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai*, Šiauliai, 1930, p. 39.

¹³⁰ Jocys K., „Gubernijos“ dvaro sodyba Šiaulių mieste. Istoriniai tyrimai, *ŠAM*, Vilnius, 1994, p. 8.

¹³¹ *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai, 1991, p. 99.

¹³² Ten pat, p. 96.

¹³³ Firkovičius R., „Gubernijos“ alaus darykla, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 12, 1967, p. 36 – 37.

¹³⁴ Gluodenas V., Šiauliai prieš du šimtus metų, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4, 1994, p. 42.

¹³⁵ Maištavičius P., „Gubernija“, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4, 194, p. 44.

¹³⁶ Šiaulių „Gubernijos“ alaus daryklos pastatų kompleksas, *Kultūros vertybės pagrindinis dosjė. Statinio (-ių) aprašas*, 2000, p. 2

pramonės vystymosi Šiaulių mieste rezultatas. Augant pramonei, reikėjo modernizuotis, didinti gamybos apimtį, todėl kartu augo ir „Gubernijos“ įmonė. Grafai Zubovai vertindami savo turtą, apdraudė „Gubernijos“ pastatus Sankt – Peterburgo draudimo kompanijoje už 24.500 rublių, nors pati alaus darykla buvo įvertinta 65.747 rublių suma. Didėjant gamybai, pardavimams, vis labiau augo ir įmonės vardas. Alaus darykla gamino trijų rūšių alų, vienas jų – „Rusiškas porteris“ – buvo pripažintas ekstraktyviausia iš visų alaus rūšių, buvusiu Kopenhagos bandomoje stotyje. Po Sankt – Peterburgo cheminės laboratorijos analizės pripažintas geriausiu alumi Rusijoje¹³⁷. Ši rūšis buvo pardavinėjama Maskvoje, Sankt – Peterburge, Varšuvoje, Prūsijoje, iš kur grįždavo tik tuščios daryklos statinės¹³⁸. Likusios alaus rūšys buvo parduodamos Kauno ir kaimyninėje su ja Kuršo gubernijose. Paprastas alus „Bok – Bir“ buvo išvežiamas nuosavais vagonais geležinkeliu. „Gubernijos“ gamykla turėjo garinį 20 arklio jėgų motorą bei 40 darbininkų. Taip pabrėžtina, jog alaus darykla turėjo savo daktarą, vaistinę bei gan modernią priešgaisrinę sistemą¹³⁹. 1907 m. darbininkų skaičius pakilo iki 47 žmonių¹⁴⁰, tuo tarpu palyginimui, galima pabrėžti, jog 1940 m. „Gubernijoje“ dirbo 150 žmonių, kurie pagamindavo beveik tris milijonus litrų alaus¹⁴¹.

3.3 Grafo V. Zubovo reikšmė Šiaulių miestui

V. Zubovas, auklėtas plačių pažiūrų tėvų (N. Zubovo vardu steigtos stipendijos gimnazijos moksleiviams; motinos A. Olsufjevaitės iniciatyva įkurta mergaičių gimnazija), taip pat didelį dėmesį skyrė savo vaikų auklėjimui. Būdamas garsios giminės atstovu, jis užmezgė ryšius su taip pat svarbiais to meto visuomenės veikėjais. Jonas Šliūpas rašė: „1883 m. gaunu pakvietimą nuo Zubovo Šiauliuose, kad ant vasaros važiuočiau į Bubius vaikų mokinti vokiškos kalbos ir literatūros“¹⁴². Tokiu būdu į Šiaulių kraštą buvo skatinami atvykti šviesuoliai, kurie vėliau labai pasitarnavo miesto gerovei bei įsiamžino miesto istorijoje. J. Šliūpas mokytojo patirties įgijęs mokydamas barono Hakn vaikus, vėliau dirbo „Aušroje“, buvo aktyvus liberalas bei ateistas¹⁴³. Su garsiais mokytojais buvo susidūręs ir pats V. Zubovas. Jo mokytoju buvo Laurynas Ivinskis (1810 – 1881), išgarsėjęs, kaip pirmųjų lietuviškų kalendorių leidėjas. L. Ivinskiui buvo labai svarbus lietuviškas žodis, žodynų ir tautosakos sudarinėjimas, todėl nestebina, jog po spaudos uždraudimo, versdamas tekstus kirilica, jis neilgai dirbo ir dėl bendravimo su Motiejumi Valančiumi, greitai

¹³⁷ Шавли, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год.*, Ковна, 1902, p. 39.

¹³⁸ Josys K., „Gubernijos“ dvaro sodyba Šiaulių mieste. Istoriniai tyrimai, *ŠAM*, Vilnius, 1994, p. 8.

¹³⁹ Шавли, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год.*, Ковна, 1902, p. 40.

¹⁴⁰ Stanelis K., Praeities puslapius atvertus, *Raudonoji vėliava*, Nr. 129 (5771), 1970-07-03, p. 2

¹⁴¹ Urbonas V., Gamybos plėtimo keliu, *Raudonoji vėliava*, Nr. 231 (9453), 1984-11-21, p. 2.

¹⁴² Šliūpas J., *Rinktiniai raštai V*, Vilnius, 1977, p. 237.

¹⁴³ Šliūpų dinastija, http://www.spaudos.lt/Istorija/Sliupu_dinastija.htm, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-25].

buvo atleistas iš darbo¹⁴⁴. Atsižvelgus į asmenybę ir tuometines aplinkybes, sunku šią situaciją vertinti vienareikšmiškai. Gali būti, jog nenoras dirbti „nemalonaus darbo“ – tekstų perrašinėjimo, paskatino aplinkybes susidaryti būtent taip, jog darbui jis netiko.

V. Zubovas mokslus baigė Peterburgo (Rusijoje) bei Halės (Vokietijoje) universitetuose. Tapęs diplomuotu veterinaru bei domėjęsis ūkio inovacijomis, pats užsiėmė ūkininkavimu, garsėjo vystydamas gyvulininkystę, pieno produktų gamybą. Ginkūnų ir Medemrodės dvarus pavertė pavyzdiniais ūkiais, pirmasis iš Danijos įvežė žaliųjų veislės galvijų bei plačiai vykdė eksperimentus su sėklomis. Dirbdamas su galvijais ir įgavęs patirties, įkūrė galvijų kontrolės sąjungą, o taip pat organizavo kontrolės asistentų kursus, kurie vyko Ginkūnų dvare.

V. Zubovas vedė Sofiją Bilevičiūtę (1860 – 1932) 1884 m., kuri projektavo (žinoma, tik kambarių išdėstymo schema) naujus Ginkūnų rūmus, kuriuose ir apsigyveno¹⁴⁵. Reikėtų pabrėžti, jog Ginkūnų dvaras buvo svarbus ir tuo, jog jame šeimininkai ėmė steigti slaptąsias mokyklas spaudos draudimo laikotarpiu. Pirmoji tokia slapta mokykla buvo įsteigta 1896 m. Slaptosios mokyklos taip pat buvo steigiamos ir „Gubernijoje“, Naisiuose, Dabikinėje, Medemrodėje, tik jau vėlesniais laikotarpiais. Pamokos Ginkūnų dvare vyko rūsyje, lietuvių kalba. Patalpa įrengta kaip stalių dirbtuvė, jog nesukeltų įtarimų. Vis dėlto V. Zubovas pastatė atskirą pastatą mokyklai, kurio pirmame aukšte vykdavo pamokos, o antrajame gyveno mokytoja. Šiuo atveju, kadangi mokykla buvo privati, tai ir algą mokytoja gavo iš grafų, tai yra, 50 rublių per mėnesį. Pažymėtina tai, jog valstybinių mokyklų mieste mokytojų alga buvo dvigubai mažesnė – 25 rubliai. Yra išlikę duomenų, jog viena iš Ginkūnų mokyklos mokytoja buvo Jadvyga Teofilė Juškytė (1889 – ?)¹⁴⁶, gimusi inteligentų šeimoje, ir kurią motina išmokė lenkų, rusų vokiečių bei prancūzų kalbų. Tuo tarpu lietuvių kalbos išmoko iš kunigo. Nepaisant savo kaip daraktorės darbo, ji slapta gaudavo literatūros, pargabentos iš Tilžės ir platino ją Šiauliuose.

V. Zubovas taip pat buvo pažįstamas ir su J. Jablonskiu, kuriam ištiesė pagalbos ranką, kuomet šis caro valdžios sprendimu buvo atleistas iš darbo Mintaujos gimnazijoje, Latvijoje, kur mokytojavo. Dažnas lankymasis Lietuvoje valdžiai pasirodė įtarus, todėl J. Jablonskiui net kelis kartus teko pakeisti gyvenamąją vietą, kol 1903 m. jis apsistojo Šiauliuose¹⁴⁷. Šiuo atveju V. Zubovas J. Jablonskį ne tik suvedė su žymiais to meto Šiaulių veikėjais, tačiau ir suteikė darbo vietą – paskyrė tvarkyti Zubovo archyvą¹⁴⁸.

¹⁴⁴ Dirgėla T., Laurynas Ivinskis – lietuviško kalendoriaus tėvas, <http://alkas.lt/2012/11/21/t-dirgela-laurynas-ivinskis-lietuvisko-kalendoriaus-tevas/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-24].

¹⁴⁵ Ramonaitė L., *Ginkūnų dvaro sodybos istorinė apžvalga*, *ŠAM*, Šiauliai, 1994, p. 97.

¹⁴⁶ Slaptos mokytojos daraktorės, *LMAVB RS*, F12 – 3080, p. 24.

¹⁴⁷ Jonas Jablonskis – Rygiškių Jonas (1860-1930), http://ualgiman.dtiltas.lt/jonas_jablonskis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-01].

¹⁴⁸ Čepaitienė G., Lapinskienė L., *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*, Vilnius, 2010, p. 125.

Mokytojauti buvo kviečiamas ir Jonas Biliūnas pas V. Zubovo įgaliotinį Vinčą Janavičių, tačiau šis atsisakė. Remiantis Konstantino Jasiukaičio atsiminimais, J. Biliūnas nenorėjo gyventi pas ponus, savęs varžyti etiketo taisyklėmis bei nusilenkinėti prieš kitus¹⁴⁹. Nors ir nepasirinko geros tarnybos, J. Biliūnas gyveno Šiauliuose ir bendravo su kitais šviesuoliais: P. Višinskiu, Žemaite ir kitais.

Reikėtų kartu paminėti ir kelis asmenis, dirbusius V. Zubovo dvare, bei tiesiogiai prisidėjusius prie knygų platinimo draudžiamuoju laikotarpiu. Tai būdinga per visą spaudos draudimo laikotarpį Lietuvoje, nuo tada, kaip V. Zubovas apsigyveno Šiauliuose. Grafas stengėsi apsupti save lojaliais žmonėmis, kurių siekiuose taip pat buvo tautiškumas, lietuviškos spaudos laisvė. Vienas tokių buvo Jonas Beržanskis (1862 – 1936), dirbęs dvare bibliotekos vedėju. Jis platino knygas, vėliau ir periodinius leidinius, „Aušrą“¹⁵⁰. Turgaus dienomis J. Beržanskis platindavo „Aušrą“ tiesiogiai, pardavinėdamas čia atvažiuojantiems valstiečiams. Vėliau ši asmenybė tapo ne tik visuomenės veikėju, bet aktyviu ir politiškai. Kitas garsus darbuotojas buvo Motiejus Čepas (1868 – 1962), kurį su V. Zubovu sieja tai, jog abu Šiaulių gimnazijoje buvo atsakingi už slaptą biblioteką ir buvo jos bibliotekininkas. Grafas jam buvo patikėjęs savo asmeninę knygų kolekciją, kuri turėjo būti platinama tarp moksleivių. M. Čepas pasižymėjo, kaip iš ties aktyvus lietuviškos spaudos rėmėjas. Galima teigti, kad iki pat spaudos atgavimo veikė smulki 7 – 8 žmonių organizacija, suburta, kaip tik M. Čepo 1888 m., kuri buvo atsakinga už knygų ir spaudos platinimą. Tačiau veiklus žmogus tuo neapsiribojo, ir jau 1892 m. buvo vienas iš organizatorių, kuris Šliūpų sodyboje surengė pirmąjį suvažiavimą, skirtą draudžiamai spaudai remti¹⁵¹. Kartu taip pat buvo Vinco Kudirkos bendradarbis ir darbavosi prie laikraščio „Varpas“ leidimo, pasirašinėjo slapyvardžiu „Greitakojis“¹⁵², o taip pat Č. M., G. K., Gr. K., Greitakojis, Greitakojis Lapė, Gryžilas A.P.¹⁵³. Žinoma, tokia veikla nebuvo nepastebėta, ir nors Maskvos universitete buvo baigęs teisę, dirbti tuo metu negalėjo, nes po suėmimo, dar kurį laiką buvo stebimas policijos.

Žinoma, visa visuomeninė veikla taip reikalavo ir finansinių išteklių. V. Zubovas ne tik rėmė visuomenininkus, aktyvius lietuviybės skleidėjus, tačiau kartu užsakinėjo ir platino Šiaulių „Gubernijoje“ nelegaliąją spaudą draudimo laikotarpiu, rėmė anticarinį judėjimą, teikė materialinę pagalbą kaliniams bei tremtiniams, finansavo garsiąsias Šiaulių gegužines, vykusias jo dvaruose. Toks finansavimas nebūtų likęs nepastebėtas, jeigu ne maskuojamos sąskaitos. Ginkūnų dvaro buhalteris Jonas Milius buvo užvedęs „O.P“ (*obščestvaja polza* – visuomeninė nauda) sąskaitą, per

¹⁴⁹ Jasiukaitis K., *Rinktinė*, Vilnius, 1984, p.278.

¹⁵⁰ Petraitytė N., *Knygnešystė ir spaudos platinimas Šiaulių apskrityje XIX a pab – XX a pr. (Apžvalga ir bibliografinis žodynas)*, Vilniaus universitetas, bakalauro darbas, Vilnius, 1993, p. 47.

¹⁵¹ Ten pat, p. 55.

¹⁵² Motiejus Čepas, http://www.spaudos.lt/Knygnesiu_paminklai/knygnesiai/cepas.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-13].

¹⁵³ Mačiulis J., *Lietuviškieji slapyvardžiai*, T.1, Vilnius, 2004, p. 49.

kurią ir buvo pervedami pinigai. Kasmet visai šiai veiklai buvo išleidžiama beveik 25.000 aukso rublių¹⁵⁴.

Rusų valdžia buvo gerai pažįstama su Zubovų šeimos veikla, vietinė valdžia juos laikė revoliucionieriais, litvomanais, tačiau grafai turėjo apsaugą ir rėmėją Sankt – Pererburge – tai generolą Olsufjevą, kurį siejo įtakingi ryšiai Maskvoje¹⁵⁵. Dėl šios priežasties valdžia nediršo bausti grafų.

V. Zubovas 1900 m. Šiauliuose įkūrė visuomeninę biblioteką, kurios ištekliais galėjo naudotis visi gyventojai. Šiai bibliotekai V. Zubovas padovanojo garsųjį ŠE archyvą (2.778 tomų knygų) bei savo asmeninę biblioteką (3.000 tomų)¹⁵⁶. Dalis šios bibliotekos turinys per Pirmąjį pasaulinį karą buvo išgabentas rusų, kita dalis – sunaikinta bei taip pat išgabenta vokiečių.

Gana įdomus yra ir Rusijos administracijos pastebėjimas¹⁵⁷, jog dvarininko grafo Zubovo sode dažnai groja muzika ir vyksta šokiai, kuriuose ir patys mielai dalyvaudavo.

Svarbiausia pažymėti tai, jog spaudos draudimo laikotarpiu Šiaulių „Gubernijoje“ aktyviai veikė knygnešių sąjūdis. Tai buvo V. Zubovo aplinkos žmonės, įmonės darbininkai, suburti būtent tam, jog būtų platinama nelegalioji spauda, šiam tikslui skiriamos lėšos.

---

¹⁵⁴ Ramonaitė L., *Ginkūnų dvaro sodybos istorinė apžvalga*, ŠAM, Šiauliai, 1994, p. 97

¹⁵⁵ Ten pat, p. 97

¹⁵⁶ Puzinas J., *Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai*, Šiauliai, 1930, p. 42.

¹⁵⁷ Описание административного характера Шавли, КАА, ф. И – 27, ар. 1, б. 2, р. 62.

4. ŠIAULIŲ „GUBERNIJOS“ KNYGNEŠIAI IR JŲ VEIKLA

XIX a. pradžioje Vakarų Europos feodalinius luomus keitė lanksčios ir jau mobilios socialinės grupės, kurias siejo ne tik tam tikra kvalifikacija, pragyvenimo šaltiniai, bet kartu ir bendrumo jausmas¹⁵⁸. Marksistinėje istoriografijoje darbininkais laikoma iš bežemių ir mažžemių valstiečių susiformavusi darbo jėga, kurią dvarai, panaikinus baudžiavą, samdė dirbti žemės ūkio darbų. Tuo tarpu pirmieji pramonės darbininkai – tai laisvai samdoma darbo jėga įvairaus pobūdžio gamybos įmonėse. Vis dėlto XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pramonės darbininkų grupė nebuvo gausi. Kauno gubernijoje jų buvo 2705 asmenų¹⁵⁹. Taip pat galima pažymėti, jog miestuose besikuriančiose stambiosios pramonės fabrikuose ir gamyklose darbininkų atsinaujinimo šaltinis buvo miestų gyventojai, o ne valstiečiai. Tuo tarpu Šiauliuose miesto darbininkai, gyvenantys vien iš fizinio darbo, kartu su šeimos nariais XIX a. pabaigoje, sudarė 50 % miesto gyventojų, tačiau gausėjančioje darbininkų klasėje vyravo kitataučiai¹⁶⁰. Reikėtų pabrėžti, jog suaktyvėjus miesto ekonominiam vystymuisi, aktyvėjo ir kultūrinis gyvenimas. Kuriantis naujoms apskrities švietimo, medicinos įstaigoms, vis labiau gausėjo miesto inteligentijos būrys. Nors plėtoti lietuvišką kultūrinį gyvenimą spaudos draudimo laikotarpiu buvo sudėtinga, vis dėlto tam turėjo didelę įtakos dvarininkų pozicija, o tarp jų ir grafų Zubovų, telkusių savo aplinkoje ne tik inteligentijos atstovus, bet ir tautiškai samoningus „Gubernijos“ darbininkus.

4.1 Jono Ambrozaičio (Šiaulių Dėdės) veikla

Jonas Ambrozaitis buvo kilęs iš Radviliškio valsčiaus, ir kurį V. Zubovas įdarbino į „Guberniją“ dirbti ekspeditoriumi, nes už nelegalios spaudos platinimą jam jau grėsė kalėjimas¹⁶¹. J. Ambrozaitis, Šiauliuose pradėtas vadinti Šiaulių Dėde, savo veiklą pradėjo žymiai anksčiau ir spėjo nekartą įkliūti. Pats Šiaulių Dėdė buvo baigęs tik liaudies mokyklą. Savo darbą pradėjo Liepojoje, kuomet dirbdamas geležinkelio telegrafistu, jis Vilniaus – Liepojos kryptimis platino draudžiamąją spaudą¹⁶². Tačiau ši veikla nutrūko, J. Ambrozaitis valdžios buvo susektas ir ištremtas

¹⁵⁸ Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R., *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, T. 8, 1 d., Vilnius, 2011, p. 375.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 402.

¹⁶⁰ *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai, 1991, p. 87.

¹⁶¹ Kaluškevičius B., Žemaitytė – Norkevičienė O., *Šimtas knygnešių. Knygnešių sienelės ir vardai*, Vilnius, 1998, p. 22.

¹⁶² Petraitytė N., *Knygnešystė ir spaudos platinimas Šiaulių apskrityje XIX a pab – XX a pr. (Apžvalga ir bibliografinis žodynas)*, Vilniaus, universitetas, bakalauro darbas, Vilnius, 1993, p. 40.

į Viatkos guberniją. Vis dėlto jis savo veiklos neužmiršo, ir vos tik ištrūko iš tremties, įsidarbino Šiauliuose geležinkelio telegrafistu, kur taip pat platino spaudą, tačiau gresiant trėmimui jį apsiėmė globoti V. Zubovas. „Gubernijoje“ jis, be savo tikrųjų pareigų, buvo atsakingas už draudžiamosios spaudos priėmimą, tvarkymą, platinimą¹⁶³.

Žinoma, už tokią veiklą buvo atsakingas ne tik Šiaulių Dėdė (Senis, Kapladantis¹⁶⁴), bet kartu ir grupelė kitų „Gubernijos“ darbininkų: J. Paknys (daugiau duomenų apie šią asmenybę nerasta), Antanas Povylčius, Henrikas Eichvaldas bei Steponas Žiupsnys. Šie žmonės kartu dirbo tol, kol H. Eichvaldo meistro pavaduotojo pareigas perėmė vokiečių P. Ješkė 1904 m. Tuomet veikla ir nutrūko¹⁶⁵. Naujasis pavaduotojas, nors ir puikiai žinojo apie slepiamą patalpose spaudą, tačiau pats liepė ją pašalinti.

Pats J. Ambrozaitis bendravo su J. Biliūnu, J. Jablonskiu, P. Višinskiu. Rūpinosi spaudos gabenimu, platinimu bei užsakymu, kuris tęsėsi ir po spaudos draudimo panaikinimo. Apie J. Ambrozaitį savo atsiminimuose rašo ir Peliksas Bugailiškis (1883-1965) – teisininkas, kraštotyrininkas, visuomenės veikėjas, daug nusipelnęs Šiaulių kraštui. Savo atsiminimuose Šiaulių Dėdę įvardina, kaip „barzdyla, panašus kiek į žydą, mokėjęs ir žydiškai susišnekėti, prityręs konspiratorius, lietuviškų knygų „ekspeditorius“, buvęs politinis tremtinys“¹⁶⁶. Apie žydiškos išvaizdos panašumus rašė ir Konstantinas Jasiukaitis, pirmą kartą susipažinęs su J. Ambrozaičiu, iš jo žydiškų gestų pagalvojęs, jog yra šios religijos atstovas¹⁶⁷. J. Ambrozaitis kartu su A. Povyliumi dažnai lankydavosi pas J. Jablonskį, kur aptardavo nelegaliosios spaudos laikymo ir platinimo sąlygas. Kad būtų sunkiau atsekti, nelegalios spaudos platintojai J. Jablonskį vadindavo „Džiakonu“¹⁶⁸. Ir štai net būdamas ištremtas J. Ambrozaitis, nebuvo pamirštas bendraminčių. J. Biliūnas nuolatos informuodavo laiškuose kitus draugus apie Šiaulių Dėdės sveikatą, kuri buvo pašlijusi 1902 m.¹⁶⁹.

Didelės įtakos turėjo ir gyvenimas Liepojoje. K. Bielinis atsiminimuose aprašo, jog jų supratimas apie tautišką kelią yra dvejopas: pirma, tai kova už lietuviško rašto atgavimą, draudžiamosios spaudos platinimas, antra, socializmo idėjos sklidimas, siekimas gerinti darbo žmogaus buitį¹⁷⁰. Svarbu paminėti, jog vienas esminių aspektų, kalbant apie „Gubernijoje“ dirbusius knygnešius – darbininkus buvo tas, jog jie pritarė socialdemokratų idėjoms, platino jų leidžiamus laikraščius. Visgi ryšiai su Latvija nenutrūko ir vėlesniais metais. Štai žinomos latvių

¹⁶³ Kaluškevičius B., Žemaitytė – Norkevičienė O., *Šimtas knygnešių. Knygnešių sienelės ir vardai*, Vilnius, 1998, p. 22.

¹⁶⁴ Mačiulis J., *Lietuviškieji slapyvardžiai*, T.1, Vilnius, 2004, p. 7.

¹⁶⁵ Povylčius A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997, p. 37.

¹⁶⁶ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 191.

¹⁶⁷ Jasiukaitis K., *Rinktinė*, Vilnius, 1984, p. 278.

¹⁶⁸ Povylčius A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997, p. 36.

¹⁶⁹ Biliūnas J. *Raštai III*, Vilnius, 1981, p. 62.

¹⁷⁰ Bielinis K., *Dienojant*, Niujorkas, 1958, p. 335.

socialedemokratės Klaros Kalninš atsiminimuose rašoma „...mums begyvenant Žagarėje, Lietuvos miestelyje, į kur 1899 – 1900 metais buvome išstremti, pavyko suorganizuoti latvių soc.dem. literatūros gabenimas. Iš Šilutės ir Tilžės literatūros transportai, draugui Ambrozaičiui tarpininkaujant, ėjo per Kretingą ir Žagarę“¹⁷¹. Nors šis kelias nėjo per Šiaulius, tačiau yra vertinamas pats knygnešio aktyvumas, kaip asmenybės bruožų atspindys.

Aktyvi nelegalios spaudos platinimo veikla buvo šios asmenybės tremčių priežastis, tačiau pavojaus, nuolatinio stebėjimo bei kratos namuose nesustabdė ir iki pat spaudos atgavimo ir po jos, į Šiaulius buvo gabenama spauda.

4.2 Antano Povyliaus veikla

Tai, ko gero, vienintelė asmenybė, dirbusi Šiaulių „Gubernijoje“ ir palikusi užrašytus atsiminimus, kuriuos patvirtina ir P. Bugailišio atsiminimai, kiti rašytiniai šaltiniai. A. Povylius į „Guberniją“ atvyko 1902 m. perimti iš tuometinio Jono Miliaus „Gubernijos“ dvaro buhalterio pareigas. Motinos išmokytas lietuviškai skaityti, tuoj pat dvare prisidėjo prie nelegalios spaudos platinimo, organizavo jos atvežimą bei rūpinosi slėpimu¹⁷². Lygiai taip pat greitai susipažino su Šiauliuose tuo metu veikusiais žymesniais inteligentijos veikėjais.

Radviliškio metrikų duomenimis A. Povylius gimė 1871 m. rugpjūčio 14 d. Motiejaus ir Agotos Povylių šeimoje, gyvenantiems Žironų kaime. A. Povylius buvo krikštytas gimimo dieną, kurio liudininkais tapo Benediktas ir Ona Balčiūnai¹⁷³. Svarbu paminėti tai, jog A. Povyliaus močiutė – daraktorė. Ji mokė kaimo vaikus lietuvių kalbos bei visuomet turėjo nelegaliosios spaudos, nors pati knygų niekada negabeno¹⁷⁴. O štai senelis – Tomas Povylius – Žironų kaimo kalvis, taip pat mokėjęs skaityti¹⁷⁵. Išaugęs tautiškai sąmoningoje šeimoje A. Povylius buvo uolus lietuvybės skleidėjas, nei karto nepakliuvęs į žandarų rankas. Reikėtų paminėti, jog šeimyninį gyvenimą pradėjo gana vėlai, vedė 1927 m. vasario 26 d. Linkuvos bažnyčioje Mortą Avižonytę. Ji gimė Pasvalyje, Jono ir Salomėjos Avižonių šeimoje bei buvo septintas vaikas šeimoje¹⁷⁶. Pati M. Avižonytė – Povylienė savo atsiminimuose teigia, jog buvusi tik sodininkė, tačiau vyras paskatino ją rašyti atsiminimus.

Darbų pradžioje Šiauliuose A. Povylius susidraugavo su H. Eichvaldu, kuris visada padėdavo slepiant spaudą, neprieštaravo, jog tai vyktų „Gubernijoje“. A. Povyliaus priėmimu džiaugėsi ir pats

¹⁷¹ Bielinis K., *Dienojant*, Niujorkas, 1958, p. 335.

¹⁷² Kaluškevičius B., Žemaitytė – Norkevičienė O., *Šimtas knygnešių. Knygnešių sienelės ir vardai*, Vilnius, 1998, p. 93.

¹⁷³ Radviliškio RKB gimimo metrikų knyga 1865 – 1874, LVIA, f. 1529, ap. 1, b. 45, p. 133,

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/45>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-25].

¹⁷⁴ Slaptos mokytojos daraktorės, LMAVB RS, F12 – 3080, p. 60.

¹⁷⁵ Salys A., Lietuvis iš Lenino raštų, *Raudonoji vėliava*, Nr. 143 (8591), 1981-07-21, p. 2

¹⁷⁶ Žlota ksiėga, LNMMB RS, F130 – 2279, p. 35.

V. Zubovas, kuris matydamas darnų kolektyvą, buvo užtikrintas ir nelegalios spaudos platinimu¹⁷⁷. H. Eichvaldas šiuo atveju prie spaudos platinimo prisidėjo iki pat 1904 m., kada buvo pašauktas į kariuomenę¹⁷⁸. Pabrėžtina, tai, jog kaimyninio krašto atstovas (kilęs iš Latvijos, todėl dažnai prisiminimuose tiesiog minimas kaip „latvis“) geranoriškai pats prisidėjo prie nelegalios spaudos platinimo, kai tuo tarpu, jo pareigas pakeitęs vokiečiai ėmėsi kitokios politikos.

Daugelis darbininkų buvo socialdemokratiškos pakraipos, tad ne išimtis buvo tiek J. Ambrozaitis, tiek A. Povylius su H. Eichvaldu. Tačiau paklausa ir noras socialdemokratiškos spaudos buvo ne vien tik iš darbininkų pusės, bet ir iš Šiaulių gyventojų, kadangi ši spauda buvo ganėtinai paplitusi tarp miestiečių. Su šios spaudos platinimu yra daug kuo susijęs P. Višinskis. Jis aktyviai bendradarbiavo bei bendravo, ypač laiškais, su A. Janulaičiu, kuris buvo teisininkas ir istorikas, spaudos draudimo laikotarpiu redagavo „Darbininkų balsą“ – vieną iš socialdemokratų leidinių¹⁷⁹. Su šia asmenybe taip pat susirašinėjo ir J. Biliūnas, platindamas spaudą bei dalindamasis informacija apie pažįstamus knygnešius (J. Ambrozaitį, A. Povylių ir kt.). Tuo tarpu Šiauliuose buvo platinama ne tik lietuviška nelegalioji spauda, bet ir rusų revoliciniai laikraščiai. Vienas jų – *Iskra*, turėjęs padėti suformuoti marksistinę partiją. Vienas svarbiausių leidėjų uždavinių buvo, jog šis laikraštis būtų atgabentas iš užsienio ir platinamas visoje Rusijos imperijoje slapta. Čia žymią vietą užėmė Šiauliai – 1902 m. *Iskra* buvo siunčiama į grafo Zubovo „Gubernijos“ dvarą, iš kurio revoliucinė literatūra jau iškeliavdavo su plombomis „Grafo Zubovo Šiaulių ekonomija“ į Rygą, Sankt – Peterburgą, Naugardą, Daugpilį ir Jelgavą¹⁸⁰. Pats A. Povylius savo prisiminimuose teigia, jog dėl lietuviškos ir revoliucinės literatūros gabenimo buvo susitarta su kelmiškiu Pranu Peniku (1857 – 1937)¹⁸¹. Jam už vieną ryšulį buvo sutartą mokėti po 35 rublius, o taip pat P. Višinskiui rekomendavus, buvo skirta kartu ir 10 rublių draudimas¹⁸². P. Penikas pasižymėjo tuo, jog per visą savo, kaip knygnešio veiklą, neprarado nei vienos knygu siuntos. Spaudinius pakuodavo po 40 – 50 svarų (1 svaras – 453,5 g.) ryšulėlius, kuriuos per sieną nešdavo pasamdyti darbuotojai. Šie ryšulėliai, pernešti per pasienį, toliau buvo gabenami į Putvinskių dvarą. Vladas Putvinskis (1873 – 1929)¹⁸³ su žmona Emilija – lenkų kilmės dvarininkai, tačiau P. Višinskio įtakojami, pasirinko būti lietuviais, o jų dvaras tapo slaptų susirinkimų vieta. Į šį dvarą, anot V. Putvinskio atsiminimų, „šelpiant ir globojant Vladimirui Zubovui“¹⁸⁴ ir aktyviai dalyvaujant „Gubernijos dvarininkams

¹⁷⁷ Veteikis V., Zubovai (2), Varpai: Iliustruotas literatūrinis publicistinis almanachas '94, *Klaipėdos rytas*, 1994, p. 184.

¹⁷⁸ Povylius A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997, p. 37.

¹⁷⁹ Augustinas Janulaitis, http://www.grazitumano.lt/wiki/index.php/Augustinas_Janulaitis, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-04].

¹⁸⁰ Lukošiuūtė B., Lenininės „Iskros“ kelias, *Raudonoji vėliava*, Nr. 192 – 193 (9930 – 9931), 1986-09-27, p. 7.

¹⁸¹ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 360.

¹⁸² A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*, p. 15

¹⁸³ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 383.

¹⁸⁴ Dvarininkų dalyvavimas lietuviškos spaudos platinime, *Lietuvos istorijos chrestomatija 1861 – 1990.03.11*, Kaunas, 1993, p. 46.

knygnešių sąjūdyje, iš Šiaulių atkeliavo nuo kelių iki keliolikos norimos literatūros sąrašų bei užsakymų. Susitikimai su P. Peniku ir A. Povyliumi atsiimant spaudą/perduodant pinigus dažniausiai vykdavo „Gubernijos“ laukuose arba prie Sukilėlių kalnelio. P. Penikas taip pat turėjo bendražygį, kuris buvo V. Putvinskio dvaro vežėjas ir slaptosios spaudos gabenimo padėjėjas – Kazimieras Račkauskas (1875 – 1948)¹⁸⁵. Jis lietuvišką nelegalią spaudą gabendavo vežime su dvigubu dugnu, slėpdavo kluone, po medžių šaknimis, kapinių rūsiuose, o į Šiaulius gabendavo spaudą pakrovęs kartu su sviestu.

Dar vienas asmuo, su kuriuo susipažino A. Povylis, ir kuris dirbo „Gubernijos“ dvare – tai S. Žiupsnys. Įdomus faktas tas, kad S. Žiupsnys bendraminčių kompanijoje, tarp kurių buvo K. Jasiukaitis, P. Višinskis, A. Žviedrys (Ginkūnų dvaro buhalteris), J. Ambrozaitis ir kt., visuomet išreikšdavo opozicinę nuomonę nei dauguma. Pasirodo, jam pačiam tai atrodė, kaip gilesnių diskusijų iššaukimas, savo nuomonei pagrindimo ieškojimas, kurie leidžia išsirinkti geriausią problemos sprendimo būdą¹⁸⁶. Taip pat kaip J. Ambrozaitis, S. Žiupsnys buvo „liepojiškis“¹⁸⁷, nors ir baigė Šiaulių gimnaziją, vėliau buvo ištremtas, tačiau galiausiai grįžo į Šiaulius, ir kurį V. Zubovas „Gubernijoje“ įdarbino buhalteriu. Jis ne tik dalyvavo nelegalios spaudos platinime bei darbų organizavime, tačiau taip pat padėjo J. Jablonskiui, kartu užrašinėdavo folklorą. Tiesa, galima ginčytis, jog P. Bugailiškis S. Žiupsnio mirties datą nurodo 1901 m¹⁸⁸, kai tuo tarpu A. Povylis savo atsiminimuose – 1905 m, kadangi ir pats A. Povylis į Šiaulius atsikraustė tik 1902 m, tad metai užrašyti pernelyg anksti. Mirus S. Žiupsniui iškilo dvi galimybės: išleisti jo garbei knygelę, arba pastatyti antkapį. Knygelės leidimu labiausiai buvo susidomėjęs P. Višinskis, tačiau už pinigus, kurie buvo suaukoti daugiausia „Gubernijos“ darbininkų jėgomis, iš viso 80 rublių, buvo pastatytas paminklas, ant kurio užrašyta:

„Laisvamani darbštus

Ilsėkis čia ramiai

Nenuveiktus darbus

Nuveiks tavo draugai

A.A.

Stepui Žiupsniui 1905.

Gentis ir draugai.“¹⁸⁹

¹⁸⁵ Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004, p. 386.

¹⁸⁶ Povylis A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997, p. 40.

¹⁸⁷ Veteikis V., Zubovai (2), Varpai: Iliustruotas literatūrinis publicistinis almanachas '94, *Klaipėdos rytas*, 1994, p. 184.

¹⁸⁸ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 165.

¹⁸⁹ Povylis A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997, p. 40.

Tuo metu šio užrašo kūrėjas buvo taip pat „Gubernijos“ jaunesnis darbininkas Juozas Grinius¹⁹⁰. Remiantis A. Povyliaus prisiminimais, šis kapas buvo Šiaulių senosiose kapinėse, kairiajame sparne, arčiau ežero pusės¹⁹¹.

Tarp A. Povyliaus atsiminimų ir užrašų išliko ir Gegužinių daina, skirta kovai už lietuvių, spaudos gražinimą:

„Baimė nespauk mūs krutinės,

Duok atsiginti nuo priešų.

Brangi yr mūsų tėvynė

Laimė ir laisvė žmonių.

Jei ir numirti priseitų,

Ieškant teisybės, šviesos,

Vis mūsų darbas nepraigaištų.

Nes draugai dirbė nestos.

Lai prie karų mus rakina,

Ištrem gudijon, svetur

Lai kaimuose kankina

Mes nekeliuosim svetur

Jau nebetoli tas laikas.

Kuomet varguoliai pabus,

Brolių sermėgų gal vaikai

Laurais papuoš mus kapuos“¹⁹².

Nors ši daina datuojama 1904 – 1905 m. laikotarpiu, Gegužinių tradicija prasidėjo kur kas anksčiau – 1894 m. Tuo metu pirmoji Gegužinė buvo surengta Aleksandrijoje, darbininkų iniciatyva ir grafų Zubovų leidimu. Joje taip pat dalyvavo kalbininkas J. Jablonkis, rašytoja Žemaitė, P. Višinskis¹⁹³. Kita gerai žinoma Gegužinė įvyko jau 1903 m. vasarą Bubių dvare ir buvo pavadinta *Šiaulių Didžioji Gegužinė*. Tokį pavadinimą Gegužinė įgavo, nes tai buvo pirmasis visos Lietuvos inteligentijos suvažiavimas, aktyviai reikėsi ir kalbą sakė P. Višinskis, vyko teatro pasirodymai, kuriems kostiumai buvo atvežti iš Vilniaus. Anot A. Povyliaus, į Gegužinę buvo kviečiama laiškais, nes skelbti spaudoje buvo nesaugu. Gegužinę ruošė grafo Zubovo Bubių dvaro ūkvedys – M. Janušauskas, į kurią atvyko inteligentai iš Šiaulių, Kauno, Vilniaus bei Petrapilio, o tarp svečių buvo atstovų iš kunigų. Šios Gegužinės pagrindiniu tikslu tapo lietuvių inteligentijos tarpusavio ryšių skatinimas ir visuomeninių reikalų aptarimas. Pats A. Povylius tai įvardina kaip „lietuvių

¹⁹⁰ Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 165.

¹⁹¹ A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK 13333/I-R1071*, p. 18.

¹⁹² 1904 – 05 m. daina, *ŠAM, GEK1353/I-R80/1*.

¹⁹³ Knizikevičienė B., *Šiaulių kultūros raida 1236 – 1986 (Datų ir faktų rinkinys)*, Šiauliai, 1987, p. 166.

seimas¹⁹⁴. Vis dėlto svarbiausia Gegužinių šventė įvyko 1904 m. Aleksandrijoje¹⁹⁵. Ši šventė buvo gerai suorganizuota – turėjo paruoštą programą. Gegužinėje dalyvavęs V. Mickevičius – Kapsukas buvo politinių diskusijų iniciatorius.

A. Povyliaus yra geriausiai žinoma figūra dirbusi Šiaulių „Gubernijoje“ spaudos draudimo laikotarpiu. Jo palikti atsiminimai – svarbus įnašas nagrinėjant ir kitas gamyklos darbininkų asmenybes, su kuriomis jam teko dirbti. Šis knygnešys net ir palikęs Šiaulius ir toliau užsiėmė visuomenine bei švietėjiška veikla.

---

¹⁹⁴ A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*, p. 73.

¹⁹⁵ Knizikevičienė B., *Šiaulių kultūros raida 1236 – 1986 (Datų ir faktų rinkinys)*, Šiauliai, 1987, p. 166.

IŠVADOS

1. Tiriant laikraščio *Aušra* publikacijas apie Šiaulių knygnešius Lietuvos knygnešių kontekste paaiškėjo, jog per 1883 – 1886 m. laikotarpį knygnešiai paminėti tik trijuose straipsniuose. Šie straipsniai su Šiauliais siejasi tik tuo, jog minima buvusio Šiaulių gimnazijos mokinio Gabrieliaus Landsbergio – Žemkalnio namuose vykdyta krata.
2. Analizuojant *Varpo* laikraštį, buvo analizuojama ne tik publikacijos apie Šiaulių knygnešius, bet ir straipsniai apie grafus Zubovus. Taip įvyko dėl *Varpo* laikraščio, tirta 1889 – 1904 m. laikotarpiu, didesnio informacijos kiekio. Iš viso straipsnių apie Lietuvos knygnešius *Varpe* yra 26, iš kurių 9 – apie Šiaulių miesto knygnešius. Konkrečiai 5 publikacijos – „Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių sąjūdžio atvejai. Dažniausiai minimas J. Ambrozaitis – daugiausiai žandarų dėmesio susilaukęs Šiaulių „Gubernijos“ knygnešys. Antrasis po jo – S. Žiupsnys. Tuo tarpu grafai Zubovai labiausiai nusipelnė Šiaulių miesto švietimo reikaluose, kurie sudarė 3 iš 5 straipsnių.
3. *Ūkininke* straipsnių apie knygnešius 1890 – 1904 m. laikotarpyje pasirodė 23. Nors *Ūkininko* laikraštis buvo leistas varpininkų – straipsniai nesidubliuoja. Apie Šiaulių krašto knygnešius pasirodė tik viena publikacija bei dar viena – apie grafus Zubovus. Knygnešių kontekste minima J. Ambrozaičio pavardė – viena geriausiai žinomų ir dažniausiai minimų spaudoje, kai kalbama apie Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių sąjūdį.
4. Naudojantis J. Corbin kokybinių tyrimų metodu ir tiriant Šiaulių „Gubernijos“ knygnešių gaunamos nelegaliosios spaudos slėpimo vietas, paaiškėjo, jog svarbiausia slėpimo vieta buvo Šiaulių „Gubernijos“ sandėlio rūsys. Ir tik pasikeitus gamyklos meistriui, pasikeitė ir laikymo vietos. Knygnešiams siekiant nesustabdyti veiklos, teko dirbti sudėtingesnę ir pavojingesnę darbą, kadangi buvusią vieną slaptavietę pakeitė šešios skirtingos draudžiamosios spaudos laikymo vietos.
5. 1864 – 1904 m. augo Šiaulių gyventojų skaičius, o kartu vystėsi ir pramonė – labiausiai maisto bei gyvulinių žaliavų apdorojimo, kuri plėtėsi tiek įmonių, tiek darbininkų skaičiumi. Nagrinėjant Šiaulių „Gubernijos“ veiklą, galima teigti, jog ši gamykla užėmė svarbią vietą tarp kitų Šiaulių pramonės įmonių, turėjo 40 darbininkų ir padidino produkciją nuo 100000 iki 250000 kibirų alaus spaudos draudimo laikotarpiu.
6. Šiaulių „Gubernijos“ savininkas Vladimiras Zubovas buvo aktyviai įsitraukęs į Šiaulių miesto kultūrinį gyvenimą, buvo aktyvus lietuviybės skatintojas. Tai pasireiškė lojalių dvaruose darbininkų telkimu, kurie buvo tautiškai samoningi ir kultūriškai aktyvūs. V.

Zubovas kūrė slaptąsias mokyklas, samdė daraktorius, visuomeninei veiklai remti buvo sukūrus fiktyvią sąskaitą, iš kurios taip pat buvo finansuojamas nelegaliosios spaudos pirkimas, gabenimas, ir kuri buvo laikyta Šiaulių „Gubernijoje“.

7. Apie J. Ambrozaitį, Šiaulių „Gubernijos“ knygnešį, išlikusios žinios yra kitų to laikmečio personalijų atsiminimai, lietuviškos draudžiamosios spaudos publikacijos. Šiaulių Dėdė buvo aktyvus nelegaliosios spaudos gabentojas bei platintojas. Iš spaudos žinoma, jog dėl jo veiklos buvo vykdomos kratos ir giminaičių namuose, o štai jis pats – ne kartą tremtas, sulaikytas ir tardytas. Palaikė glaudžius santykius su Liepojoje veikusiais tautiniais sąjūdziais. Gabeno Vilnius – Liepoja, vėliau Šiauliai – Liepoja kryptimis nelegaliąją spaudą bei taip pat platino spaudą su kitais „Gubernijos“ darbininkais tiek Šiauliuose, tiek kituose miestuose. Tokiu būdu Šiauliai pasižymėjo, ir kaip vienas didžiausių draudžiamosios spaudos tranzitinių miestų.
8. Nors knygnešių sąjūdžio veikėjų Šiaulių „Gubernijoje“ buvo ne vienas: J. Milius, J. Ambrozaitis, S. Žiupsnys, H. Eichvaldas, J. Paknys, J. Grinius, apie daugumą žinių sukaupė tik A. Povyliaus atsiminimuose – vienintelio „Gubernijos“ darbininko, kuris raštiškai užfiksavo informaciją apie 1864 – 1904 m. laikotarpį Lietuvoje (kartu ir Šiaulių „Gubernijos“ dvare). Priešingai nei J. Ambrozaitis, A. Povyliaus nei karto nebuvo suimtas už nelegalią knygnešio veiklą, niekada neatsidūrė spaudos puslapiuose, tačiau apie jį savo atsiminimuose taip pat rašė kiti žymūs to laikmečio visuomenės veikėjai: J. Bilūnas, P. Bugailiškis. A. Povyliaus aktyviai platino nelegaliąją lietuvišką literatūrą, asmeniškai bendravo su knygnešiais – gabentojais, su kuriais dažnai susitikdavo Šiaulių „Gubernijos“ laukuose. Taip pat A. Povyliaus buvo atsakingas asmuo už nelegaliosios spaudos perkraustymo iš Šiaulių „Gubernijos“ sandėlio rūšio į kitas mieste ir už jos ribų esančias slėptuves.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Nepublikuoti šaltiniai

1. 1904 – 05 m. daina, *ŠAM, GEK1353/I-R80/1*.
2. A. Povyliaus atsiminimai, *ŠAM, GEK13333/I-R1071*.
3. Slaptos mokytojos daraktorės, *LMAVB RS, F12 – 3080*.
4. Vimas Birbilas. Pasakojimas apie knygnešio V. Birbilo (Birbalo) prisiminimus, Aleksandro Račkaus fondas, *LNMMB RS, F63 – 37, 1926*.
5. Описание административного характера Шавли, *КАА, ф. И – 27, ар. 1, б. 2*.
6. Złota księga, *LNMMB RS, F130 – 2279*.

Publikuoti šaltiniai

1. Auszra/redaktorius J. Basanavičius 1883 – 1886, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000290075>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-02-19].
2. *Auszra*, Nr. 4 – 5, 1885, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000290075>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-02-28].
3. *Auszra*, Nr. 9, 1885, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C10000290075>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-02-28].
4. Bielinis K., *Dienojant*, Niujorkas, 1958.
5. Biliūnas J. *Raštai III*, Vilnius, 1981.
6. Bugailiškis P., *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994.
7. Dvarininkų dalyvavimas lietuviškos spaudos platinime, *Lietuvos istorijos chrestomatija 1861 – 1990.03.11*, Kaunas, 1993, p. 46 – 49.
8. Čepaitienė G., Lapinskienė L., *Atsiminimai apie Joną Jablonskį*, Vilnius, 2010.
9. Jasiukaitis K., *Rinktinė*, Vilnius, 1984.
10. Povylius A., *Išgyvento laiko atsiminimų nuotrupos*, Šiauliai, 1997.

11. Radviliškio RKB gimimo metrikų knyga 1865 – 1874, *LVI*A, f. 1529, ap. 1, b. 45, p. 133, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1529/1/45>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-25].
12. Šliūpas J., *Rinktiniai raštai V*, Vilnius, 1977.
13. *Ukininkas*, Nr. 12, 1898, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
14. *Ukininkas*, Nr. 8, 1899, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
15. *Ukininkas*, Nr. 2, 1900, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
16. *Ukininkas*, Nr. 1, 1901, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
17. *Ukininkas*, Nr. 4, 1901, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
18. *Ukininkas*, Nr. 6, 1901, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
19. *Ukininkas*, Nr. 12, 1902, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
20. *Ukininkas*, Nr. 6 – 7, 1903, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
21. *Ukininkas*, Nr. 1, 1904, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000385335>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-09].
22. *Varpas*, Nr. 12, 1900, <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

23. *Varpas*, Nr. 2, 1901,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
24. *Varpas*, Nr. 3, 1901,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
25. *Varpas*, Nr. 3 – 4, 1902,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
26. *Varpas*, Nr. 5, 1902,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
27. *Varpas*, Nr. 6, 1902,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
28. *Varpas*, Nr. 4 – 5, 1903,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
29. *Varpas*, Nr. 8, 1903,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].
30. *Varpas*, Nr. 11, 1903,
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB0A42B9E7>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-03-04].

Literatūra

1. Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Carų valdžioje XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996.
2. Augustinas Janulaitis, http://www.grazitumano.lt/wiki/index.php/Augustinas_Janulaitis, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-04].
3. Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R., *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, T. 8, 1 d., Vilnius, 2011.
4. Biržiška V., *Knygotyros darbai*, Vilnius, 1998.
5. Darbutienė D., Šiaulių kraštas spaudos draudimo metu lietuviškoje periodikoje, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje 1864 – 1904 – 2004*, Šiauliai, 2004, p. 78 – 89.

6. Dirgėla T., Laurynas Ivinskis – lietuviško kalendoriaus tėvas, <http://alkas.lt/2012/11/21/t-dirgela-laurynas-ivinskis-lietuvisko-kalendoriaus-tevas/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-24].
7. Firkovičius R., „Gubernijos“ alaus darykla, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 12, 1967, p. 36 – 37.
8. Gluodenas V., Šiauliai prieš du šimtus metų, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4, 1994, p. 41 – 43.
9. Gubernija, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, T. 1 (A–J), Vilnius, 1966, p. 613.
10. Jocys K., „Gubernijos“ dvaro sodyba Šiaulių mieste. Istoriniai tyrimai, *ŠAM*, Vilnius, 1994.
11. Jonas Jablonskis – Rygiškių Jonas (1860-1930), http://ualgiman.dtiltas.lt/jonas_jablonskis.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-01].
12. K. Kardelis Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai, <http://www.scribd.com/doc/37948910/K-Kardelis-Mokslini%C5%B3-tyrim%C5%B3-metodologija-ir-metodai>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-05-30].
13. Kaluškevičius B., Misius K., *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864 – 1904*, Vilnius, 2004.
14. Kaluškevičius B., Žemaitytė – Norkevičienė O., *Šimtas knygnešių. Knygnešių sienelės ir vardai*, Vilnius, 1998.
15. Kiekybiniai tyrimai, <http://www.eip.lt/kiekybiniai-tyrimai>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-01-13].
16. Knizikevičienė B., *Šiaulių kultūros raida 1236 – 1986 (Datų ir faktų rinkinys)*, Šiauliai, 1987.
17. Knygnešys, *Dabartinis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2012, p. 319.
18. Lukošūtė B., Lenininės „Iskros“ keliai, *Raudonoji vėliava*, Nr. 192 – 193 (9930 – 9931), 1986-09-27, p. 7.
19. Mačiulis J., *Lietuviškieji slapyvardžiai*, T. 1, Vilnius, 2004.
20. Maištavičius P., „Gubernija“, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4, 194, p. 44.
21. Merkys V., *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864-1904*, Vilnius, 1994.
22. Merkys V., Jonas Basanavičius ir „Aušra“, <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2001/11/11ausra.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2014-04-01].
23. Merkys V., *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1982.
24. Merkys V., *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904m.)*, Vilnius, 1978.
25. Motiejus Čepas, http://www.spaudos.lt/Knygnesiu_paminklai/knygnesiai/cepas.html, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-13].
26. Navickienė A., *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilniaus universitetas, 2010.

27. Petraitytė N., *Knygnešystė ir spaudos platinimas Šiaulių apskrityje XIX a pab – XX a pr. (Apžvalga ir bibliografinis žodynas)*, Vilniaus universitetas, bakalauro darbas, Vilnius, 1993.
28. Puzinas J., *Šiaulių miestas. Istoriniai bruožai*, Šiauliai, 1930.
29. Ramonaitė L., *Ginkūnų dvaro sodybos istorinė apžvalga, ŠAM*, Šiauliai, 1994.
30. Rimantas Miknys, <http://www.istorija.lt/html/rmiknys.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-12-13].
31. Salys A., Lietuvis iš Lenino raštų, *Raudonoji vėliava*, Nr. 143 (8591), 1981-07-21, p. 2 – 3.
32. Stanelis K., Praeities puslapius atvertus, *Raudonoji vėliava*, Nr. 129 (5771), 1970-07-03, p. 2.
33. Šiaulių „Gubernijos“ alaus daryklos pastatų kompleksas, *Kultūros vertybės pagrindinis dosjė. Statinio (-ių) aprašas*, 2000.
34. *Šiaulių miesto istorija (ligi 1940 m.)*, Šiauliai, 1991.
35. Šliūpų dinastija, http://www.spaudos.lt/Istorija/Sliupu_dinastija.htm, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-05-25].
36. Trumpa V., *Lietuva XIX amžiuje*, Čikaga, 1989.
37. Urbonas V., Gamybos plėtimo keliu, *Raudonoji vėliava*, Nr. 231 (9453), p. 2.
38. Urbonas V., Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis, *Gimtasis kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, Nr. 5, Kaunas, 2012, p. 42 – 61.
39. Vaitekūnas S., *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*, Vilnius, 2006.
40. Veteikis V., Zubovai (2), Varpai: Iliustruotas literatūrinis publicistinis almanachas '94, *Klaipėdos rytas*, 1994, p. 175 – 184.
41. Hoepfl M. C., Choosing Qualitative Research: A Primer for Technology Education Researchers, <http://scholar.lb.vt.edu/ejournals/JTE/v9n1/hoepfl.html>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-07-20].
42. Шавли, *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год.*, Ковна, 1902, p.

ŠIAULIŲ „GUBERNIJA“ KNYGNEŠIŲ SAJŪDYJE

Santrauka

Šio tyrimo dėmesio centras – spaudos draudimas, trukęs nuo 1864 iki 1904 m., buvęs svarbiu lietuvių kultūros kūrimosi priežastimi bei tautinio formavimosi paskata. Šis laikotarpis sulaukė daug istorikų, o kartu ir kultūros tyrinėtojų dėmesio. Uždraudus bet kokią literatūrą lotyniškais bei gotiškais (kuriais naudojosi prūsai) rašmenimis, buvo tikimasi suformuoti naują kartą, kuri bus išauginta „rusų pradų atkūrimo“ programa. Šiame darbe žvilgsnis bus sukoncentruotas į socialinę prizmę: kas skatino ir kartu leido formotis knygnešių sąjūdžiui, ypač Šiaulių „Gubernijos“ dvare.

Tiriant 1883 – 1904 m. laikotarpio nelegaliąją spaudą (*Aušros*, *Varpo*, *Ūkininko* laikraščius), apie Šiaulių krašto knygnešius pasirodė 11 publikacijų, kuriuose dažniausiai minimi Šiaulių „Gubernijos“ darbininkai – tai J. Ambrozaitis ir S. Žiupsnys. Apie šiuos asmenis plačiau žinoma iš įvairių atsiminimų, spaudos. J. Ambrozaitis, dirbęs „Gubernijos“ ekspeditoriumi, aktyviai veikė ir knygnešių rate, savo asmeninėmis pažintimis nudriekęs įvairius tranzitinius kelius nelegaliajai spaudai plisti Tilžė – Šiauliai – Liepoja kryptimi.

Tuo tarpu Šiaulių „Gubernija“ spaudos draudimo laikotarpiu buvo viena reikšmingiausių Šiaulių miesto pramonės įmonių, kurioje dirbo 40 darbininkų. Grafų Zubovų dėka „Gubernija“ pasižymėjo įvairiomis inovacijomis: 1875 m. vienintelis „Gubernijos“ malūnas turėjo garo mašiną, 1890 m. įrengta telefono linija „Gubernija“ – Ginkūnai, o alaus rūšis „Rusiškas porteris“ – buvo po Sankt – Peterburgo cheminės laboratorijos analizės pripažintas geriausiu alumi Rusijoje.

Svarbiausia pažymėti tai, jog visa knygnešių veikla veikė su Šiaulių „Gubernijos“ savininko V. Zubovo žinia, kuris ir pats buvo aktyviai įsitraukęs į Šiaulių miesto kultūrinį gyvenimą, skatino lietuviškas idėjas. Tai pasireiškė lojalių dvaruose darbininkų telkimu, kurie buvo tautiškai samoningi ir kultūriškai aktyvūs: J. Milius, J. Ambrozaitis, A. Povylis, S. Žiupsnys, H. Eichvaldas, J. Paknys. V. Zubovas kūrė slaptąsias mokyklas, samdė daraktorius, visuomeninei veiklai remti net sukūręs fiktyvią sąskaitą, iš kurios taip pat buvo finansuojamas nelegaliosios spaudos pirkimas, gabenimas, kuri laikyta Šiaulių „Gubernijos“ sandėlio rūsyje.

ŠIAULIAI „GUBERNIJA“ DURING THE MOVEMENT OF BOOK SMUGGLERS

Summary

The centre of attention of this research is press prohibition, which lasted from 1864 until 1904 and which was a significant reason for the development of Lithuanian culture and a stimulus for the national formation. This period has attracted a lot of attention from historians and researchers of the culture. Prohibiting any literature in Latin and Gothic (used by Prussians) characters was aimed at forming a new generation, which would be brought up according to the “restoration of Russian origins” scheme. The current paper concentrates on the social prism: what had encouraged and allowed the developing of the book smugglers’ movement, especially the one, which was formed in the “Gubernija” estate of Šiauliai.

During the analysis of illegal press (the *Aušra*, *Varpas*, *Ūkininkas* newspapers) in the period of 1883 – 1904, it has become clear that there were 11 publications about the book smugglers in Šiauliai region, which mostly mentioned Šiauliai “Gubernija” employees J. Ambrozaitis and S. Žiupsnys. More information about these people can be found in various memoirs, press. J. Ambrozaitis, who worked in the “Gubernija” as a dispatcher, was also active in the book smugglers’ circle, where he built various transit roads for the circulation of illegal press in the direction Tilžė – Šiauliai – Liepoja.

Meanwhile, during the period of press prohibition, Šiauliai “Gubernija” was one of the most important industrial companies in Šiauliai city, with the number of 40 employees. By courtesy of counts Zubovai, “Gubernija” was known for many innovations: in 1875 “Gubernija” had the only millhouse with a steam machine, telephone line “Gubernija” – Ginkūnai was installed in 1890, and one kind of beer – “Russian porter” – after the analysis of Saint – Petersburg chemical laboratory was acknowledged as the best beer in Russia.

It is important to stress is that Šiauliai “Gubernija” owner V. Zubovas knew about all the activity of book smugglers, actively participated in Šiauliai city cultural life himself and encouraged the ideas of Lithuanian nationality. This manifested in gathering the loyal employees of the estates, who were nationally conscious and culturally active. These were: J. Milius, J. Ambrozaitis, A. Povylius, S. Žiupsnys, H. Eichvaldas, J. Paknys. V. Zubovas established secret schools, employed teachers, even supported the social activities by creating a fictional bank account, which also gave funds for the purchase and transport of illegal press which was kept in the cellar of the storehouse in Šiauliai “Gubernija”.